

SAŠA POLJANEC-BORIĆ – ANITA BUŠLJETA TONKOVIĆ – NIKOLA ŠIMUNIĆ

**SOCIODEMOGRAFSKA ANALIZA PODGORJA:
OD PROSTORNO-ZAVIČAJNOG OKRUŽENJA
DO "CLUSTERA DOŽIVLJAJA"**

Saša Poljanec-Borić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I
HR 10000 Zagreb
sasa.boric@pilar.hr

UDK: 314.8(497.5 Podgorje)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2017-01-24

Anita Bušljeta Tonković
Nikola Šimunić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Gospić
Trg Stjepana Radića 4/I
HR 53000 Gospić
anita.busljeta.tonkovic@pilar.hr
nikola.simunic@pilar.hr

Rad je oblikovan kao analiza slučaja temeljena na analizi sekundarne literature i kvalitativnim uvidima. U radu se afirmiraju teorijski koncepti društvene proizvodnje prostora, regije kao modela istraživanja radi definiranja razvojnog cilja i koncept *cluster*a. Rasprava se sastoji od tri dijela: pregleda relevantne literature, analize postojeće socioekonomske slike Podgorja te razvojnoga scenarija podgorskoga prostora u okviru *cluster*a doživljaja. U prvom se dijelu rada analizira postojeća literatura relevantna za razumijevanje društvene percepcije prostora u svijetu i u Hrvatskoj. Slijedi sociodemografska analiza podgorske mikroregije koja uključuje dijakronijski pregled podgorske razvojne slike te analizu sociodemografske dinamike u prostoru Podgorja. U završnom dijelu rada oblikuje se razvojni scenarij za Podgorje. Sustavnom analizom razvojne dinamike u Podgorju, definira se perspektiva koja prostor Podgorja iz "zavičajnog" okruženja transvaluira u *cluster* od vitalnog značaja za daljnji razvoj najprije Podgorja pa onda Ličko-senjske, Primorsko goranske i Zadarske županije.

Cljučne riječi: cluster, lokalna zajednica, Podgorje, razvoj, regija

Uvod

U radu je objašnjen položaj Podgorja iz sociogeografske perspektive, uzimajući u obzir recentni europski model regionalizacije koji Hrvatsku dijeli na dvije regije, kontinentalnu i jadransku, i nacionalni model administrativne regulacije teritorija koji Hrvatsku dijeli na 21 županiju. Svrha rada je protumačiti Podgorje iz perspektive regionalne jadranske poveznice ili prevlake koja se može razumjeti i kao funkcionalna prostorna kopča u kojoj se može zamisliti postojanje relacijskih odnosa koji se prepoznaju kao cluster. Cilj je rada pobliže objasniti sadržaje budućega podgorskog *cluster*a koji može pomoći bržem razvoju Ličko-senjske županije u cjelini te daljnjem razvoju susjednih županija. Zbog toga se u nastavku najprije pristupa objašnjenju ključnih koncepata koji pomažu da se prostor Podgorja analizira iz društvene i iz razvojne perspektive. Zatim se evaluira razvojna bilanca Podgorja iz modernizacijske perspektive. U nastavku se detaljno analizira sociodemografska dinamika u sustavu podgorskih naselja, a nudi se na kraju razvojno rješenje, koje Podgorje promatra iz funkcionalne perspektive u okviru europskoga regionalnog modela te u okviru nacionalne županijske administrativne mreže.

Pregled literature i objašnjene ključnih koncepata

Sociologija se prostorom, kao temeljnom sastavnicom društvene dinamike, bavi već skoro pola stoljeća. Oslanjajući se na "vidalijansku" tradiciju francuske geografske škole, proizašlu iz rada Vidala de la Blanchea¹, koja fizički prostor promatra iz perspektive mogućnosti što ih prostor pruža ljudima², francuski su sociolozi započeli i razvili raspravu o prostoru kao poligonu za razumijevanje odnosa moći u društvu. Francuski sociolog Henri Lefebvre razvio je teoriju društvene proizvodnje prostora sedamdesetih godina prošlog stoljeća³, gotovo paralelno s drugim velikim francuskim teoretičarom Michelom Foucaultom, koji je u svojim znamenitim predavanjima, održanim u razdoblju 1977. – 1978.⁴, izložio diskurzivnu teoriju prostora.⁵ Krajem 20.

¹ Paul Vidal de la Blache, rođen 1845. godine, je francuski geograf koji je postao svjetski poznat po holističkom tumačenju krajobraza. Bio je šef katedre za geografiju na Sorbonnei od 1898. do 1909., a njegov je pristup proučavanju prostora poznat kao vidalijanska tradicija.

² D. NIR, 1990, 38.

³ M. LEFEBRE, 1974, 15-32.

⁴ M. FOUCAULT, 2009.

⁵ S. STANIĆ – J. PANDŽIĆ, 2012, 231.

stoljeća, tezu o socijalnoj konstrukciji prostora preuzeli su mnogi znanstvenici pa je ona danas uvriježena i u sociologiji⁶ i u socijalnoj geografiji⁷.

Vežu čovjeka i prostora u Hrvatskoj su često tematizirali urbani sociolozi⁸, dok su društvenu dinamiku u lokalnom prostoru na razlite načine obrađivali i socijalni ekolozi, ruralni sociolozi i sociolozi prostora⁹. U Hrvatskoj se također dobro razvilo razumijevanje sezonskog korištenja prostora¹⁰, kao i problem društvenog razvoja u perifernim lokalnim zajednicama¹¹. Stoga je danas prihvaćena spoznaja da u Hrvatskoj u osnovi postoje tri vrijednosna odnosa prema prostoru. To su: "odnos spram prostora kao pragmatična dobra; odnos spram prostora kao živog svijeta koji zaslužuje stanovitu "personalnost"; odnos spram prostora kao zbilje bez koje se ne može uspostaviti valjani društveni red, kozmos, naspram nereda, kaosa".¹²

Iako je izvjesno da tri osnovna vrijednosna stava spram prostora predstavljaju unutarnji kolektivni kognitivni sklop unutar kojeg se artikulira razumijevanje suvremenih društvenih kretanja u hrvatskome prostoru, jasno je da, u okviru procesa europskih integracija, percepcija hrvatskoga prostora kao "pragmatičnoga dobra" postaje dominantna. O tome više nego zorno svjedoče procesi društvene diobe prostora u tranziciji, koji istovremeno jasno diferenciraju prostor visoke od prostora niske položajne rente, te oštro polariziraju prostor u regionalnim okvirima, mijenjajući u Hrvatskoj njegovu endogenu matricu blagostanja.¹³ Zbog toga regionalni pristup prostoru postaje izrazito komplementaran onom društvenom jer omogućuje uvid u značajke prostora koje nisu izravno vidljive, te otkriva prednosti i mane položaja pojedinih struktura u prostoru koje čine objekt geografskog istraživanja.¹⁴

Ovaj rad polazi od spoznaje da je regija prostor koji se živi i doživljava¹⁵, pa se, prema tome, potreba da se taj prostor uređuje na način sukladan potrebama lokalnih zajednica smatra opravdanim, pa i nužnim. Također, ovaj rad polazi od

⁶ S. SASSEN, 2009; D. HARVEY, 2009.

⁷ D. NIR, 1990.

⁸ O. ČALDAROVIĆ, 1989; I. ROGIĆ, 1990; A. SVIRČIĆ GOTOVAC – J. ZLATAR, 2012.

⁹ V. LAY, 2008; S. POLJANEC-BORIĆ, 2013; M. ŠTAMBUK, 2014; J. PUĐAK, 2014.; A. BUŠLJETA TONKOVIĆ, 2015.

¹⁰ S. POLJANEC-BORIĆ, 1989; 2011; I. ROGIĆ – A. MIŠETIĆ – R. ZIMMERMAN, 2006.

¹¹ I. ROGIĆ – M. ŠTAMBUK, 1998; M. ŠTAMBUK, 2014.

¹² I. ROGIĆ, 2015, 109.

¹³ S. POLJANEC-BORIĆ, 2012.

¹⁴ P. CLAVAL, 1968; J. BEAUJEAU-GARNIER, 1971.

¹⁵ P. CLAVAL, 1968; D. NIR, 1990.

spoznaje da regija može biti i model, u kojem se određena prostorna stvarnost promatra¹⁶, pa je zbog toga europska regionalizacija¹⁷, koja Hrvatsku trenutno dijeli na dvije NUTS 2 cjeline¹⁸, prihvaćena kao okvir koji pomaže objasniti suvremeni položaj Podgorja u "nacionalnoj" perspektivi društvenoga razvoja. Razumijevanje prostora kroz regionalni model usko je povezano s još jednim teorijskim konceptom, a to je *cluster*. *Cluster* je zemljopisno koncentriran, međusobno povezan skup gospodarskih subjekta, specijaliziranih dobavljača, davatelja usluga i povezanih institucija koje u određenom području predstavljaju regiju ili državu.¹⁹ Karakteristična obilježja *cluster*a su: zajednički proizvodi, specijalizacija, aktivna uključenost obrazovnih institucija i državnih tijela, zajednička tržišta, međusobna povezanost i zemljopisna koncentracija.²⁰ *Clusteri* nastaju na inicijativu lokalnih i regionalnih razvojnih agencija koje su povezale industrijska udruženja i individualne kompanije, predstavnike znanstvenih institucija, te lokalne i regionalne vlasti, a ciljevi oblikovanja *cluster*a jesu: povećanje broja zajedničkih aktivnosti u srodnim industrijama te povećanje horizontalne, vertikalne i formalne i neformalne povezanosti između organizacija koje čine *cluster*.²¹

S obzirom na to da je temeljna teza ovog rada ta da se Podgorje može razviti ukoliko se na umu ima njegov funkcionalni položaj "kopče" u regionalnom modelu jadranske Hrvatske, ali i unutrašnji sadržaj njegovoga već postojećega *cluster*a, koji proizlazi iz mikroregionalne analize prostora, u nastavku je najprije objašnjena razvojna slika Podgorja iz modernizacijske perspektive. Ova je analiza potrebna da bi se jasno naznačili razlozi zbog kojih je Podgorje nužno uključiti u novu nacionalnu razvojnu dinamiku.

¹⁶ J. BEAUJEAU-GARNIER, 1971.

¹⁷ Ž. LOVRINČEVIĆ – Z. MARIĆ – E. RAJH, 2005.

¹⁸ Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku je hrvatski prijevod francuskih termina *Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques* koje predstavljaju hijerarhijski sustav klasifikacije teritorija EU unutar nacionalnih, regionalnih i/ili administrativnih granica zemlje. Koristi se za potrebe regionalne statistike unutar EU. Sustav se sastoji od pet razina: NUTS 1, NUTS 2 i NUTS 3, te još dvije dodatne razine, LAU 1 i LAU2, koje se odnose na lokalne administrativne cjeline, u hrvatskom slučaju na općine i gradove. U skladu s tim sustavom, Hrvatska predstavlja NUTS 1 razinu, Kontinentalna i Jadranska Hrvatska NUTS 2 razinu, a županije NUTS 3 razinu.

¹⁹ M. E. PORTER, 1998.

²⁰ Đ. HORVAT – V. KOVAČEVIĆ, 2004.

²¹ Đ. HORVAT – V. KOVAČEVIĆ, 2004.

Razvojna slika Podgorja: kratki povijesni pregled

Okoliš nerijetko utječe na organizaciju uvjeta života, primjeri za to najvidljiviji su u područjima u kojima vladaju ekstremni prirodni uvjeti.²² Međutim, organizacija uvjeta života, razvoj znanosti, tehnike i tehnologije, uporaba prirodnih resursa dovela do je do općeg društvenog razvoja najprije "zapadnih društava" pa onda i ostatka svijeta. Ipak, određena su područja ostala nerazvijena, predstavljajući svojevrsne rascjepke u vremenu i prostoru, okamine koje više služe kao podsjetnik na minula vremena nego li potencijal za planiranje razvoja u budućnosti. Potrebno se ovdje zapitati što uzrokuje izostanak razvoja, napretka, industrijalizacije, riječju modernizacije u područjima koja u principu imaju dobre, ako ne idealne uvjete za ukupni društveni razvoj kojem svjedočimo proteklih nekoliko stoljeća? Upravo se sociologija u svojim početnim nastojanjima orijentirala na proučavanje napretka (progres), u paradigmatomskom okviru modernizacije.²³ No, navedeni procesi pokazali su se složenijima nego su to nagovijestile sociološke teorije oblikovane u 19. stoljeću.²⁴ Stoga se razvoj počinje sagledavati u obuhvatnoj slici koja osim "vrste društvene promjene koja dovodi do porasta količine, ali i kvalitete materijalnih i duhovnih dobara, unaprjeđenja duhovnih odnosa i općeg povećanja kvalitete ljudskog života, ljudskih prava i sloboda"²⁵ od druge polovine 20. stoljeća počinje ozbiljnije razmatrati i kontekst brige za okoliš i njegovu zaštitu. Naime, prirodni okoliš predstavlja temelj opstanka pojedine lokalne zajednice i cjelokupnog ljudskog društva.

Podgorje je prostor čiji je prirodni okoliš očuvan. Moglo bi se reći kako se radi o gotovo nedirnutom prirodnom okolišu čije lokalne zajednice odseljavaju od početka 20. stoljeća. Podgorska naselja danas broje tek nekoliko desetaka stanovnika, često i manje. Podgorje tako predstavlja prostor u kojem se modernizacija ili bolje rečeno njezina "vedrija strana" poboljšanja ukupnih životnih uvjeta lokalnih zajednica jednostavno nije dogodila²⁶. U potrazi za odgovorom na pitanje zašto gotovo sto kilometara hrvatske obale (i dvjesto

²² A. GIDDENS, 2007, 42.

²³ N. ABERCROMBIE – S. HILL – B. S. TURNER, 2008, 226.

²⁴ Prvenstveno funkcionalizam.

²⁵ A. FIAMNEGO 1987. prema A. BUŠLJETA TONKOVIĆ, 2015, 17.

²⁶ Ovdje se prvenstveno misli na modernizaciju u smislu poboljšanja općih životnih uvjeta koji dovode do daljnjeg razvoja i ostanka stanovništva. Izgradnja osnovne infrastrukture, bez ostalih modernizacijskih impulsa (obrazovanje, zdravstvena i socijalna skrb, radna mjesta) nije ostvarila osobite rezultate. Imajmo ovdje na umu da izgradnja osnovne infrastrukture (struja, voda, ceste) do većine velebitskih sela i zaselaka nije došla ni danas.

kilometara obalne linije)²⁷ nije doživjelo jednak modernizacijski tok kao ostali dijelovi hrvatske obale, potrebno je pobliže raspraviti o modernizacijama koje su "mimoišle" ovaj prostor. Osnovna je namjera ovog dijela rada prikazati uzroke izostanka razvoja. Pri tome nikako ne smijemo zaboraviti kako Podgorje sada i u ovom trenutku, onakvo kakvo ono jest – čisto i neoskvrnuto – ima kvalitetniju početnu poziciju za razvoj nego su to primjerice neki prostori desetljećima opterećivani masovnošću turizma i industrije. Drugim riječima, čist, očuvan okoliš možemo razumjeti kao osnovnu prednost budućeg razvoja "kraja između Velebita i Jadrana". Ovu je prednost potrebno upotrijebiti u skladu sa svim smjernicama suvremenih razvojnih nastojanja vodeći se prvenstveno principima održivog i neoendogenog razvoja, o čemu će biti riječi kasnije. Sada je potrebno ukratko prikazati povijest "nerazvoja" Podgorja, odnosno neke uzroke trenutnog stanja.

Radi toga bit će prikazana idealtipska raspodjela modernizacije u Hrvatskoj u tri razdoblja: 1) prva hrvatska modernizacija koju valja smjestiti u razdoblje od sredine 19. do sredine 20. stoljeća; 2) druga hrvatska modernizacija označava razdoblje socijalizma; 3) treća hrvatska modernizacija označava razdoblje tranzicije od kraja 90-ih godina.²⁸

Prva hrvatska modernizacija hrvatskoj je obali, osobito zbog prodora industrijalizacijskih procesa, omogućila razvoj uvjetovan upravo impulsima europskog zapada. Ovdje se prvenstveno misli na razvoj parobrodarstva pa onda i morskih luka. Jedna od njih, koja je imala perspektivu, svakako je bio Senj koji je predstavljao najjužniju prirodnu luku sjevernog dijela ondašnjeg Hrvatskog primorja.²⁹ Ključno razdoblje senjskog razvojnog slijeda bilo je sredina 19. stoljeća kada je, između ostalog, dovršena rekonstrukcija Kneževičeve ceste (1845.). Ovakva, za ono vrijeme, suvremena prometnica omogućila je Senju

²⁷ Obalna linija Podgorja obuhvaća 189,6 kilometara računajući od Senja do mjesta Seline. Autori ovog rada podatak su dobili pomoću vektorizacije obalne linije s DOF-a 2011 u GIS okruženju.

²⁸ Slika triju hrvatskih modernizacija prema: I. ROGIĆ, 2000, 321-581, s opaskom da bi treća modernizacija mogla biti okarakterizirana kao okončana ulaskom Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine, međutim ta se konotacija donosi s određenim oprezom jer neki procesi još nisu dovršeni. U knjizi I. ROGIĆA i I. ČIZMIĆA (2011, 45, 117, 253) "Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba" dodatno su objašnjena razdoblja modernizacija koja su svrstana u sljedeće vremenske periode: prva hrvatska modernizacija traje od 1886. do 1941.; druga od 1954. do 1990.; treća započinje 1991. godine. Navedenim se vremenskim okvirom vodi i ovaj rad.

²⁹ Hrvatsko primorje je za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije predstavljalo područje od Rijeke do sela Mandaline, a pripadalo je Banskoj Hrvatskoj (V. ROGIĆ 1965; prema N. ŠIMUNIĆ – I. BRILIĆ, 2014, 101).

važnu tranzitnu ulogu, osobito ako se u obzir uzme trgovina između Mediterana i Panonske nizine.³⁰ Ukratko, prikazan položaj Senja možemo smatrati prvom prilikom za razvoj ne samo Senja nego upravo Podgorja. Povijesne okolnosti, prvenstveno političke koje su smjestile Senj između "austrijskih vojnih presizanja, mađarskih gospodarskih aspiracija i novonastalih hrvatskih preporodnih ideja"³¹ ostavile su Senj, pa tako i Podgorje, u iščekivanju neke druge prilike za razvoj. Druga prilika, također vezana uz procese prve modernizacije u Hrvatskoj, svakako je razvoj Rijeke kao glavne mađarske pomorske luke krajem 19. i početkom 20. stoljeća³², pa i pojava odnosno razvoj turizma na području Primorja i Kvarnera. Ova prilika razvoja Podgorja, ako nikako drugačije onda u svojstvu logističke potpore razvoju Primorja i Kvarnera kroz dobra i usluge, također je propuštena.³³ Osim određenih političkih previranja, valja izdvojiti nekoliko dodatnih endogenih razloga zbog kojih Senj pa onda i Podgorje u tom razdoblju stagniraju. Najprije se radi o visokoj razini nepismenosti lokalnog stanovništva, potom o neizgrađenosti infrastrukture osobito na području Podgorja, a na kraju i nemogućnost proizvodnje koja bi sačinjavala spomenutu logističku potporu.

Podgorje je tijekom druge hrvatske modernizacije imalo možda i najbolju priliku za razvoj – masovni turizam. Iako je prva prepreka, izgradnja magistrale i elektrifikacija obalnog dijela Podgorja bila prevladana, ona druga uvjetovana procesima deruralizacije, deagrarizacije pa i depopulacije tada je već ozbiljno umanjivala razvojne šanse ovog kraja.³⁴ Stoga je vjerodostojan, gotovo paradoksalan zaključak, da magistrala nije izgrađena za ostanak nego za odlazak.³⁵ Premda se proces deruralizacije i deagrarizacije najbolje oslikavaju u postupnom formiranju nekoliko priobalnih naselja, proces depopulacije u proteklih stotinjak

³⁰ I. KARAMAN, 2000; prema N. ŠIMUNIĆ – I. BRLIĆ, 2014, 102. Isti autori napominju kako je u to vrijeme u Senju živjela hrvatska plemićka obitelj Veanyczany, poznata po poduzetničkim poduhvatima koji su u ono vrijeme bili ekonomski prilično isplativi, a može se slobodno reći i održivi.

³¹ N. ŠIMUNIĆ – I. BRLIĆ, 2014, 102.

³² Više o tome vidjeti u L. HORVATH, 2001, 310.

³³ Jasno je da u ovom razdoblju Senj gubi na važnosti u smislu gospodarskog i prometnog središta. Valja naglasiti da prebacivanje težišta razvoja na Rijeku nije nužno moralo označiti stagnaciju i propadanje Senja i njegove okolice. Razloge propadanja Senja moguće je pronaći u političkim podjelama onoga vremena.

³⁴ A. BUŠLJETA, 2010, 398.

³⁵ Jedan od razloga "pražnjenja" Podgorja tijekom druge polovine 20. stoljeća ponovno je uvjetovan političkim odlukama čije su konture oslikane u sljedećem citatu: "nastojanjem komunističkih vlasti da iz velebitskog područja iseke nepoćudno i po režim potencijalno opasno hrvatsko stanovništvo" (V. BELAJ, 2004, 16, prema A. BUŠLJETA, 2010, 423).

godina ispraznio je Podgorje.³⁶ Danas ovaj kraj obilježava gotovo subekumenska gustoća naseljenosti, što je apsurdno ako se uzme u obzir činjenica da ovaj kraj nije prometno izoliran.³⁷ Socijalistička megalomanska gradnja turističkih objekata, kao što je to bio hotel "Zagreb" u Karlobagu, premda je omogućila zapošljavanje onima koji su ostali, obzirom na ondašnje društveno uređenje, a kasnije i samu privatizaciju, koja je obilježila treću modernizaciju u Hrvatskoj, nije ostavila ozbiljnijih pozitivnih rezultata. Odlazak stanovništva u druge krajeve Hrvatske, Europe i svijeta nije kao u drugim dijelovima hrvatske obale omogućila razvoj. Tome su, uza sve ranije navedene razloge, svakako doprinijele za ono vrijeme "nepovoljne geomorfološke značajke okolnih velebitskih padina"³⁸ odnosno opći klimatski uvjeti manje pogodni za razvoj turizma, nego je to primjerice bilo područje spomenutog Kvarnera ili Makarskog primorja.

Treća modernizacija kroz koju se Hrvatska "demokratizira, privatizira i civilizira"³⁹ označava zapravo prodor kapitalizma u njegovu ne odveć pozitivnom obliku – divljem i perifernom⁴⁰ – obavijenom velom privatizacije, a najčešće se radilo o pogodovanju partikularnim interesima određenih upravljačkih elita.⁴¹ U tom su kontekstu napuštena ljetna odmarališta na području Podgorja, jednako kao i vojni objekti, dok je određeni broj hotela privatiziran, češće neuspješno – poput hotela "Velebno" na Baškim Oštarijama – nego uspješno, smisleno ili pak na korist lokalnih zajednica.

Kada je riječ o Podgorju, razdoblje kraja 20. i početka 21. stoljeća, može se okarakterizirati kao potpuno odustajanje od gotovo dvjesto kilometara linije hrvatske obale. Neke od razvojnih neuspjeha ili je bolje reći razvojnih

³⁶ Gotovo je proporcionalan odnos između regionalnoga razvojnog dispariteta i intenziteta depopulacije. Dakle, jačanjem okolnih razvojnih središta, poput Rijeke i Zagreba, pa u manjoj mjeri i Zadra, Podgorje je jačim intenzitetom gubilo stanovništvo, što je paradoksalno procesu litoralizacije koji je punio desetljećima jadranski priobalni pojas. Djelomično je to uvjetovano i geomorfološkim obilježjima podgorskoga kraja. Vidjeti: D. PEJNOVIĆ, 2004; D. PEJNOVIĆ – D. HUSANOVIĆ PEJNOVIĆ, 2008; D. HUSANOVIĆ PEJNOVIĆ, 2010. Više o temeljnim demografskim procesima i njihovom odrazu na regionalne nejednakosti vidjeti: D. ŽIVIĆ – N. POKOS – I. TURK, 2005; D. ŽIVIĆ – I. TURK – N. POKOS, 2014.

³⁷ I. TURK, 2006, 504.

³⁸ N. ŠIMUNIĆ – I. BRLIĆ, 2014, 102.

³⁹ I. ROGIĆ, 2000, 561.

⁴⁰ Pojam divljeg kapitalizma koristi J. ŽUPANOV u knjizi "Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma". O periferosti hrvatskog kapitalizma govori I. ROGIĆ u knjizi "Tehnika i samostalnost".

⁴¹ Raspravu o upravljačkim, prvenstveno ekonomskim elitama kao sudioniku hrvatskog "kapitalizma periferije" donosi D. ČENGIĆ u knjizi "Ekonomska elita: vladari iz sjene?"

"zaobilazaka" Podgorja u protekla dva stoljeća pokušali smo ukratko prikazati, međutim, odgovor na pitanje zašto je u protekla dva desetljeća ovo područje jednostavno zaboravljeno ostaje prilično nejasan.

S obzirom na to da jasnog odgovora nema, ovdje se polazi od pretpostavke da je on izostao između ostalog i zbog toga što odgovor traži visokostrukturirane uvide kojih u Hrvatskoj nema u izobilju. Zato valja zaključiti da Podgorje još uvijek ima priliku za razvojem, jer je možda istraživanjem moguće pronaći odgovarajuća rješenja. I to ne kroz razvoj masovnog turizma ili neke druge gospodarske grane, već pomno planiranom, lokalnim zajednicama prilagođenom i prema okolišu obzirnom razvoju. Ovdje se prvenstveno misli na koncept održivog razvoja i to na sljedeći način:⁴² "Održivi ruralni razvoj podrazumijeva gospodarski, socijalni i kulturni napredak određenog prostora i zajednice koja na tome prostoru živi, to naravno uključuje očuvanje i razvoj prirodne okoline. Taj se razvoj temelji na optimiranju svih komponenti konkretnog područja, a ne na maksimiranju uspjeha koji se isključivo odnosi na stvaranje dobiti. Optimiranje se pak odnosi na održivo i planirano korištenje i jačanje prirodnih, ljudskih i stvorenih resursa."⁴³ Jedna od temeljnih pretpostavki postizanja održivog (ruralnog) razvoja jest sinergija ljudskog i socijalnog kapitala."⁴⁴

Raspravu o ljudskom i socijalnom kapitalu s obzirom na opseg ovoga rada nije moguće u potpunosti realizirati, međutim, ona se može kratko naznačiti, odnosno uklopiti unutar prikaza koncepta neoendogenog razvoja. Ovaj je koncept novijeg podrijetla⁴⁵, a temelji se na osnovnoj ideji da bi lokalni faktori razvoja trebali biti prepoznati i uvaženi kao polazna platforma, jer čine osnovu za planiranje budućnosti. Osnovna postavka ovog koncepta jest uvažavanje konkretnog ruralnog područja i lokalnih zajednica kao glavnih aktera za oblikovanje i poboljšanje ukupnih socioekonomskih uvjeta. U tom nastojanju nije potrebno shvatiti povijesno nasljeđe ili trenutni utjecaj globalizacijskih procesa kao okolnosti koje su ili koje će ovakva područja

⁴² Prikazane će biti definicije održivog ruralnog razvoja kao i koncepta neoendogenog ruralnog razvoja zato što je Podgorje ruralni prostor. Tome, između ostalog, u prilog idu osnovni kriteriji određenja ruralnog prostora kao što je onaj Europske unije o gustoći nasljednosti od 100 stanovnika na kilometar kvadratni kako i onaj OECD-a koji u obzir uzima 150 stanovnika na kilometar kvadratni. Više o određenju ruralnih prostora vidjeti u A. BUŠLJETA TONKOVIĆ, 2015, 97-110.

⁴³ J. DEFILIPS, 1993, prema A. BUŠLJETA TONKOVIĆ, 2015, 195.

⁴⁴ A. BUŠLJETA TONKOVIĆ, 2015, 195.

⁴⁵ Koncept uvodi C. RAY, 2001, 1-6.

dovesti do daljnje periferizacije ili propadanja.⁴⁶ Umjesto toga, potrebno je jedno i drugo upotrijebiti i oblikovati u lokalnu razvojnu prednost. Ovaj koncept ključnim segmentima razvoja smatra upravo ljudski i socijalni kapital određene zajednice. Ravnoteža između pristupa *odozdo prema gore* i *odozgo prema dolje* možda je najpoželjnija "osobina" samog koncepta. Unutar neoendogenog koncepta lokalne inicijative predstavljaju segment koji može oblikovati *ad hoc* koncept određenog razvojnog projekta, akcije, inicijative, i to na temelju najprije vlastitoga iskustva, a onda i vizija i želja. Trenutak koji predstavlja konačnu odluku jest mjesto gdje se susreću *odozdo prema gore* i *odozgo prema dolje* pristupi.⁴⁷ Svoje mjesto u ovakvom viđenju ukupnog razvoja, u ovom slučaju ruralnog prostora kao što je to Podgorje, svakako pronalazi i koncept *clustera doživljaja* o kojem će u ovom radu biti riječi. No, prije nego li se objasni sam koncept *clustera*, potrebno je odrediti Podgorje unutar administrativnog ustroja Hrvatske i Europske unije, analizirati socijalne kapacitete Podgorja kroz prikaz demografskih podataka te prikazati razvojne potencijale kroz analizu učinaka djelatnosti koje proizlaze iz turističke dinamike u pojedinim naseljima podgorskog područja.

Određenje mikroregije Velebitskoga podgorja unutar administrativnog ustroja Hrvatske

Polazeći od spoznaje da je cilj županijskog ustroja Hrvatske administrativna homogenizacija zemlje⁴⁸, te da je županijski sustav dobro prihvaćen u Hrvatskoj⁴⁹, može se reći da je položaj Podgorja unutar Ličko-senjske županije stabilna administrativna činjenica u nacionalnom sustavu i u europskom NUTS 3 režimu. No, na ovom je mjestu važno napomenuti da se, u kontekstu europske regionalizacije, Podgorje zajedno s Ličko-senjskom županijom nalazi u okviru veće, jadranske NUTS 2 regije. (Sl. 1).

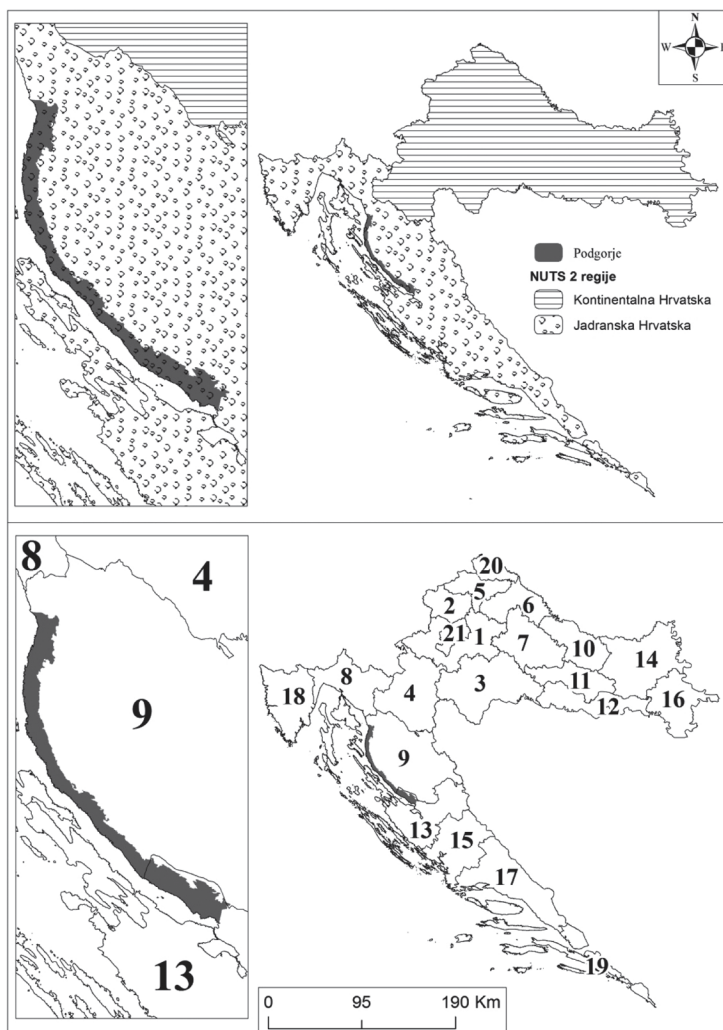
Promotri li se Podgorje unutar dvije različite administrativne mreže nacionalne i europske, vidljivo je da u nacionalnoj (županijskoj) administrativnoj mreži ono predstavlja *maritimno područje* unutar većinski kompaktne kontinentalne Ličko-senjske županije (Sl. 1), dok u europskoj regionalnoj mreži

⁴⁶ D. PEJNOVIĆ, 2004; D. HUSANOVIĆ PEJNOVIĆ, 2010.

⁴⁷ C. RAY, 2001, 1-6; A. TOLON-BECERRA – X. LASTRA-BRAVO – E. GALDEANO-GOMEZ, 2010, 156-160.

⁴⁸ I. ROGIĆ, 1992.

⁴⁹ A. TOSKIĆ – D. NJEGAČ, 2003; Z. KLARIĆ, 2016.

Sl. 1. Položaj Podgorja u recentnoj NUTS 2 i NUTS 3 administrativnoj i statističkoj mreži⁵⁰

⁵⁰ Hrvatske županije prikazane na Sl. 1: 1. Zagrebačka županija, 2. Krapinsko-zagorska županija, 3. Sisačko-moslavačka županija, 4. Karlovačka županija, 5. Varaždinska županija, 6. Koprivničko-križevačka županija, 7. Bjelovarsko-bilogorska županija, 8. Primorsko-goranska županija, 9. Ličko-senjska županija, 10. Virovitičko-podravska županija, 11. Požeško-slavonska županija, 12. Brodsko-posavska županija, 13. Zadarska županija, 14. Osječko-baranjska županija, 15. Šibensko-kninska županija, 16. Vukovarsko-srijemska županija, 17. Splitsko-dalmatinska županija, 18. Istarska županija, 19. Dubrovačko-neretvanska županija, 20. Medimurska županija i 21. Grad Zagreb.

također predstavlja maritimno područje koje kao *uska prevlaka ili kao "kopča"* povezuje jadransku Hrvatsku u jedinstvenu obalnu cjelinu. Razlika između ova dva položaja nije samo normativna, nego i supstancijalna. U prvoj administrativno mreži ovo područje doprinosi razumijevanju prostornih specifičnosti Ličko-senjske županije, u drugoj administrativnoj mreži ovo područje pridonosi razumijevanju općeg karaktera hrvatske obale odnosno EU jadranske regije. Radi se, naime, o području koje je omeđeno masivom Velebita, nužno određeno orijentacijom *na more* te u bitno određeno nemogućnošću da se razvija iz zaleđa koje mu je administrativno nadređeno. Imajući u vidu činjenicu da se položaj Podgorja u NUTS 3 režimu koji se odnosi na broj i veličinu županija neće u Hrvatskoj brzo mijenjati, no vodeći računa o mogućnosti da se položaj Podgorja promjeni u NUTS 2 režimu, kako to sugeriraju trenutne najave reforme europske regionalizacije u Hrvatskoj⁵¹, bitno je naglasiti da će njegovu budućnost povezanu s europskim razvojnim fondovima u bitnom odrediti njegov *maritimni* karakter. Naime, čak i ako dođe do promjena NUTS 2 režima koji bi išao u pravcu administrativnog situiranja Podgorja u teritorijalni koncept sjevernodalmatinsko-ličke NUTS 3 regije koju bi činile 3 srednjojadranske primorske županije: Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska, sa Zadrom kao vodećim urbanim središtem takve međuzupanijske kooperacije,⁵² Podgorje bi i dalje funkcioniralo kao "kopča" koja povezuje otočni, priobalni i zaobalni prostor. Zbog toga je u nastavku nužno analizirati prostorne značajke ovog područja kao *mikroregije*.

Diferenciranje Velebitskog Podgorja unutar prostorne slike Hrvatske

Pri geografskom definiranju prostornog obuhvata Velebitskoga podgorja, nailazi se na određene probleme:

1. Velebit nije gora, već planina, pa samim time termin "podgorje" postaje diskutabilan (iako mu je povijesni kontinuitet od 14 st.⁵³);
2. ako se i prihvati termin "podgorje", a uzimajući u obzir da narod "gorom" imenuje i šumu⁵⁴, gornju granicu Podgorja ne može se tražiti kod linije koja povezuje najviše velebitske vrhove, jer to onda ne bi bio kraj pod gorom (uzvisinom minimalno visokom 500 m) ili ispod granice šume;

⁵¹ *Jutarnji list*, Zagreb, 14. studenoga 2016. Potpisani autor priloga "RH se dijeli u nove statističke regije radi lakšeg povlačenja novca iz EU" je A. MILOVAN.

⁵² D. MAGAŠ, 2011; 2016.

⁵³ V. ROGIĆ, 1952./1953; 1958.

⁵⁴ D. MAGAŠ, 2013.

3. sjeverozapadna, a i jugoistočna granična linija Velebitskog podgorja nisu čvrsto određene (Sv. Juraj, Senj, Bunica, Ledenice na sjeverozapadnome rubnom dijelu subregije; Starigrad, Seline, Jasenice na jugoistočnome rubnom dijelu subregije);

4. opravdanost potezanja "primorja" do vršnoga velebitskog grebena je diskutabilna;

5. termini "primorje" i "podgorje" se ne podudaraju, pa nije jasno gdje završava primorski, a počinje podgorski kraj odnosno preklapaju li se u potpunosti ili se ne preklapaju.⁵⁵

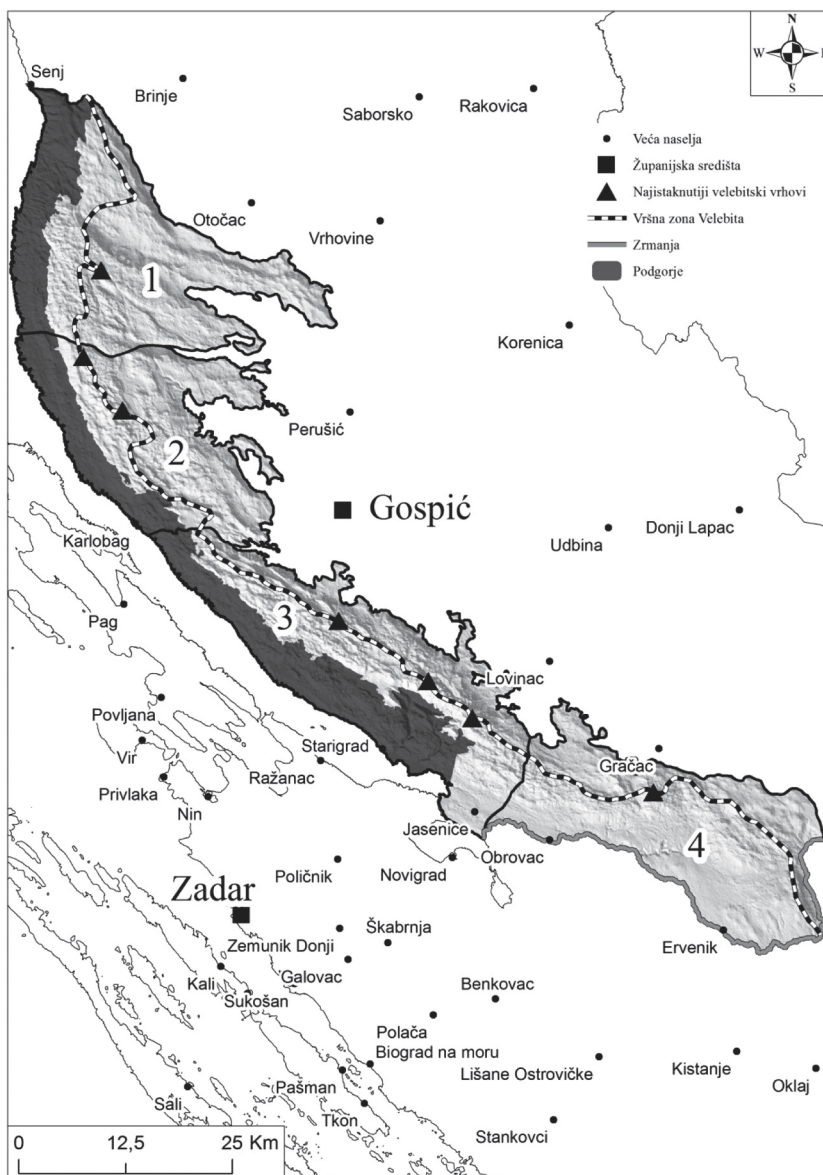
Dakle, kod definiranja barem približnih granica Podgorja polazi se od pretpostavke da ta regija podrazumijeva kraj koji se nalazi na primorskoj velebitskoj padini i predodređen je morfologijom Velebita. S obzirom na činjenicu da Velebit započinje na Vratniku, a završava kod kanjona rijeke Zrmanje⁵⁶, Velebit je hipsometrijski izdvojen u GIS okruženju iz digitalnog modela reljefa⁵⁷ (dakle od Senjskog bila do korita rijeke Zrmanje, a s ličke strane granica je utvrđena u pojasu 650 – 700 m nadmorske visine). Nakon toga je određena vršna zona Velebita koja prati liniju koja povezuje najistaknutije vrhove, jer je polazište pretpostavka da se Podgorje nalazi s primorske strane Velebita, ispod vršne zone. Ispitivane su različite kombinacije izohipsi s obzirom na naselja koja se identificiraju podgorskim, pa se izohipsa od 900 m nadmorske visine pokazala najlogičnijim izborom. Na samom sjeveroistoku Podgorje započinje uzdizanjem Senjskog bila, zatim prati izohipsu od 900 m n. v., pa statističku granicu naselja Seline (Rovanjska je dio naselja Jasenice i kao takva nje uzeta u obzir), te dalje jadransku obalnu liniju (Sl. 2). Ovako izdvojena subregija ponajbolje odgovara prostornom obuhvatu Velebitskog podgorja. Svakako bi bilo nužno u skorijoj budućnosti provesti anketno istraživanje među stanovnicima priobalnih podvelebitskih naselja da se utvrdi regionalna pripadnost domicilnoga stanovništva Podgorju, odnosno Primorju. Na taj bi se način, vjerujemo, dobila informativna socijalna percepcija podgorskoga prostora.

Izdvojen prostor Velebitskog podgorja ima površinu 447,0 km², što čini tek 0,8% površine Hrvatske. Regija je podijeljena na dvije županije: Ličko-senjskoj pripada 309,6 km² (69,3%), a Zadarskoj 137,4 km² (30,7%).

⁵⁵ V. ROGIĆ, 1958.

⁵⁶ Jedino su, u kontekstu definiranja granica, dostupne granice Parka prirode Velebit.

⁵⁷ Korišten je ASTER GDEM V2 digitalni model reljefa.

Sl. 2. Geografska izdvojenost Podgorja⁵⁸

⁵⁸ Na slici su brojevima označeni dijelovi Velebita: 1. Sjeverni Velebit, 2. Srednji Velebit, 3. Južni Velebit i 4. Jugoistočni Velebit.

U administrativno-teritorijalnom smislu prostor je podijeljen na 1 grad (Senj) i 2 općine (Karlobag i Starigrad), odnosno na 20 naselja. Kraj se lučno pruža od SZ prema JI (prati velebitski luk) u duljini od približno 100 km. Širina varira približno od 4,5 do 5 km. Indeks razvedenosti obalne linije Podgorja iznosi 1,9 (indeks razvedenosti hrvatske obalne linije iznosi 3,4⁵⁹). Podgorska obalna crta čini 10,7% ukupne hrvatske obalne crte (ne računajući duljinu obalne crte svih hrvatskih otoka).

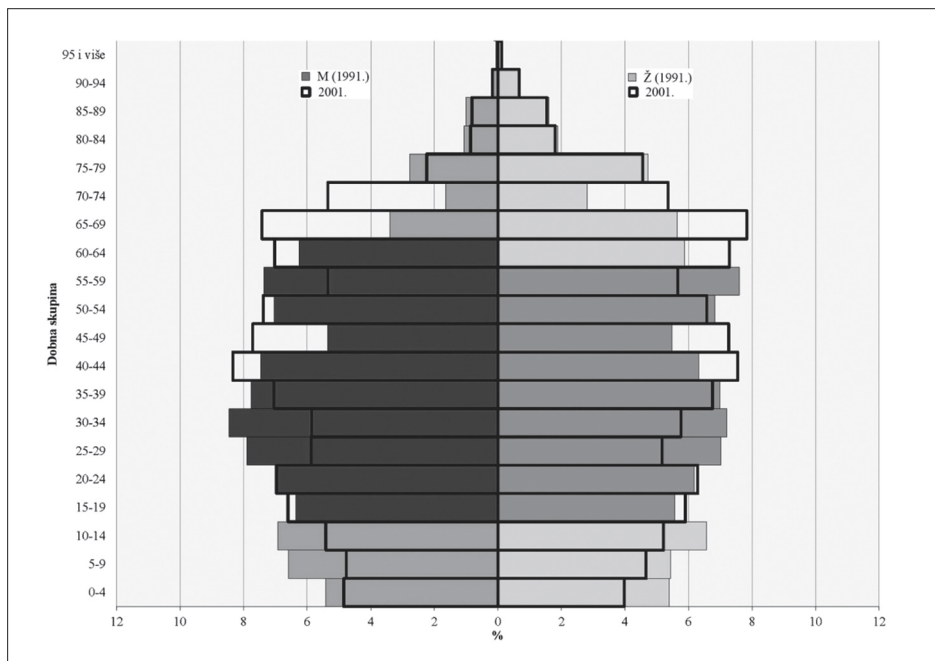
Biološki potencijal za oblikovanje radnoga kontingenta 1991., 2001. i 2011. godine

Radni kontingent stanovništva podrazumijeva sve radno sposobne muškarce u dobi od 15 do 64 navršenih godina te žene od 15 do 59 navršenih godina⁶⁰ i, jasno, treba ga razlikovati od kontingenta aktivnoga stanovništva (radne snage)⁶¹. To je zapravo demografska osnovica iz koje proizlazi aktivno stanovništvo. Budući da se sposobnost rada vezuje uz životnu dob, uvid u dobnu strukturu stanovništva pruža korisne informacije o biološkim ograničenjima za formiranje aktivnoga društva. U radni kontingent ne ulaze djeca i osnovnoškolci, te umirovljene osobe, pa se automatski smatraju ekonomski neaktivnima. Također, neki socijalni razlozi mogu utjecati na aktivnost, pa valja imati na umu da se najveći dio mladih u dobnoj skupini od 15 do 19 godina nastavlja školovati prema odabranom srednjoškolskom programu, te ih se eventualno može smatrati povremenom radnom snagom koja obavlja sezonske ili honorarne poslove. Također, određeni dio mladih u dobnoj skupini od 20 do 29 godina posvećuje se visokoškolskom obrazovanju. Dio populacije mlađe od 65 godina odlazi u prijevremenu mirovinu. Navedeni primjeri u pravilu ne ulaze u aktivno stanovništvo. Aktivno stanovništvo uzdržava neaktivno stanovništvo, pa je razvijenim društvima nužno da omjer aktivnog i neaktivnog stanovništva bude

⁵⁹ Više o metodologiji izračunavanja indeksa razvedenosti obalne linije vidjeti: J. FARIČIĆ, 2004.

⁶⁰ I. NEJAŠMIĆ, 2005, 196. Stjecanje uvjeta za odlazak u starosnu mirovinu u RH definirano je *Zakonom o mirovinskom osiguranju*, čl. 33 (NN 157/2013). Pravo na starosnu mirovinu ostvaruju muškarci s navršenih 65 godina (i 15 godina mirovinskog staža). Žene u 2016. godini ostvaruju pravo na starosnu mirovinu s navršenih 61 godinu i 6 mjeseci, a tendencija je da se do 2030. izjednači dobna granica i muškarcima i ženama (65 godina) za odlazak u mirovinu, s tim da će dobna granica rasti narednih godina, dok 2038. ne bude na 67 navršenih godina (i 15 godina mirovinskog staža). Budući da se u radu analiziraju podatci do posljednjeg Popisa (2011.), uzeta je za muškarce gornja dobna granica 65 godina, a za žene 60 godina.

⁶¹ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, 1999.

Sl. 3. Usporedba dobno-spolnog sastava radnog kontingenta Podgorja 1991. i 2001. godine⁶²

što više u korist onoga aktivnog jer pogoršanjem tog omjera trpi gospodarski sustav u cjelini. U područjima u kojima dolazi do velikog porasta uzdržavanoga stanovništva (bilo mladoga u manje razvijenim državama visokog nataliteta ili staroga u razvijenim državama sa ostarjelim stanovništvom), aktivno stanovništvo nije u mogućnosti "iznijeti teret" uzdržavanja ostatka populacije, te posljedično dolazi do usporenja gospodarskog razvitka. U takvim je područjima potrebno sustavno provođenje populacijske politike radi popravka demografskih obilježja.

U Hrvatskoj su prisutni višedesetljetni negativni demografski procesi koji su razvidni u izobličenosti dobno-spolnih piramida izrađenih prema podacima posljednjih Popisa. Jasno je da demografske promjene uzrokovane različitim čimbenicima utječu na potencijalnu ponudu radne snage na tržištu.

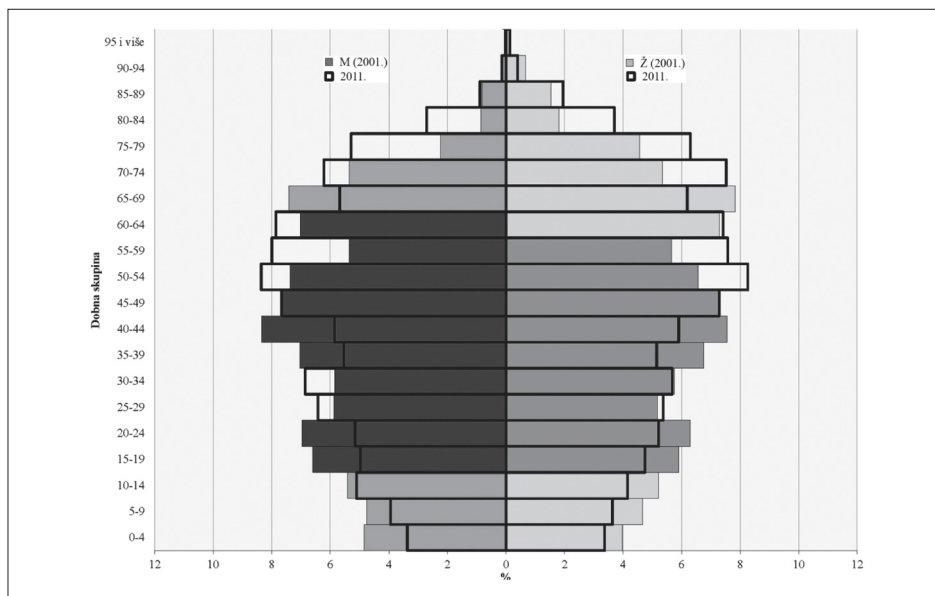
⁶² Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr (pristup 19.9.2016.).

Usporedbom dobno-spolnog sastava radno sposobnoga stanovništva Podgorja⁶³ u pretposljednem međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.), uočljiv je negativan trend smanjenja ukupnog biološkog potencijala za rad (Sl. 3).

Prema Popisu stanovništva 1991. godine, u Podgorju je živjelo 6764 radno sposobnih osoba, što je činilo 65,1% ukupnoga stanovništva podgorskoga prostora. Na muškarce je otpadalo nešto više od polovice radno sposobnoga stanovništva (54,3%), a na žene nešto manje od polovice (45,7%). Ako se uspoređi ukupan broj radno sposobnih muškaraca i žena s ukupnim brojem muškaraca i žena Podgorja, može se zaključiti da je znatan udio muškaraca (70,9%) i žena (59,2%) Podgorja biološki bio radno sposoban. Kod muškaraca, najviše je bilo osoba u dobnoj skupini 30 – 34 godine (438), a kod žena u nešto starijoj dobnoj skupini 55 – 59 godina (397). Primjetan je znatno manji broj muškaraca i žena (tzv. okrnjenost piramide) u dobnim skupinama 70 – 74 godine i 45 – 49 godina. Dobne skupine stare 70 – 74 godine rođene su tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata kada je bio smanjen natalitet. Kasnije, za vrijeme Drugoga svjetskog rata, te iste generacije bile su u najpovoljnijoj reproduktivnoj dobi, ali i u najprikladnijoj dobi za vojnu službu. Spomenute su generacije (prikazana dobna skupina 70 – 74 godine; Sl. 3) tako više ginule u ratnim okolnostima, a uslijed ionako smanjenog nataliteta rađale su se ove nešto mlađe generacije (prikazana dobna skupina 40 – 45 godina; Sl. 3). Smanjenje biološkog potencijala, razvidno smanjenim udjelom mladih 15 – 19 godina u ukupnom stanovništvu, povezano je s recentnim depopulacijskim procesima povezanim s demografskim starenjem.

Popisom (2001.) utvrđeno je u primorskom/podgorskom velebitskom prostoru 6066 radno sposobnih osoba (62,5% ukupnoga stanovništva Podgorja), što znači da je ukupni radni potencijal smanjen u odnosu na prethodni Popis (1991.) za 2,6%. Smanjena je i razlika između postotne zastupljenosti muškaraca i žena u radno sposobnom kontingentu (53,7% muškaraca u odnosu na 46,3% žena). Negativan demografski trend očituje se i u udjelu radno sposobnog

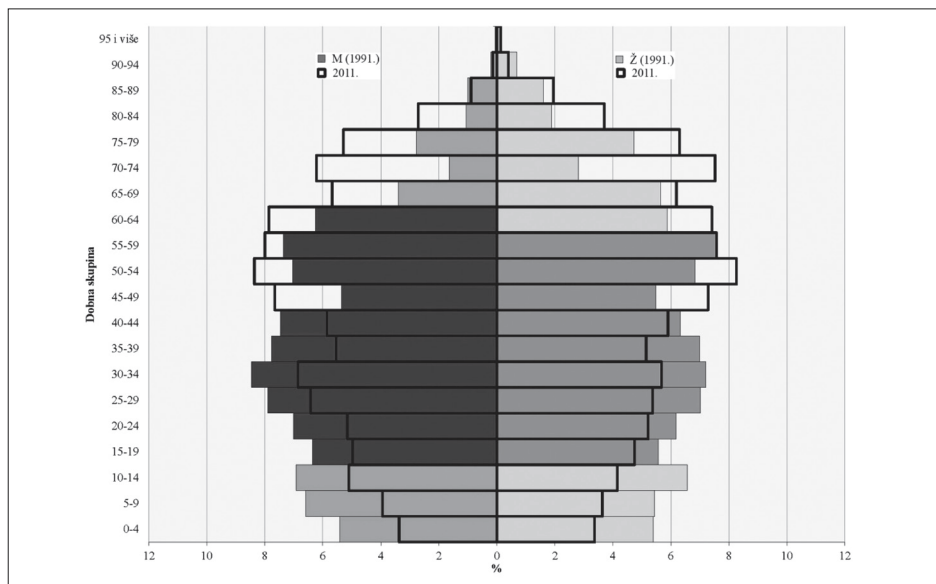
⁶³ Analizom su obuhvaćena ukupno 24 velebitska primorska naselja u sastavu Grada Senja (13), Općine Karlobag (8) i Općine Starigrad (3). Prostor je administrativno podijeljen između dvije županije, Ličko-senjske i Zadarske županije. Kriterij za izdvajanja naselja je bio participacija naselja površinom na obali Jadranskog mora i smještaj podno Velebita. Iznimka je naselje Vrtaruša (ne nalazi se na jadranskoj obali), u sastavu Grada Senja, koje je uzeto u obzir jer su kasnije iz njega izdvojena naselja Bunica, Sveta Jelena i Pijavica. Iako navedena naselja ne ulaze u prostorni obuhvat Podgorja, uzeta su u obzir zbog cjelovitije slike i usporedivosti podataka. Također, naselje Jasenice, u sastavu istoimene općine, izuzeto je iz analize jer autori smatraju da ne ulazi u sastav Podgorja.

Sl. 4. Usporedba dobno-spolnog sastava stanovništva Podgorja 2001. i 2011. godine⁶⁴

kontingenta muškaraca i žena u ukupnom broju muškaraca i žena. Prema tom pokazatelju, u promatranom međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.), smanjen je udio radno sposobnih muškaraca u ukupnom broju muškaraca za 2,8%, dok je udio radno sposobnih žena u ukupnom broju žena smanjen za 2,2%. Kod muškaraca, najviše je bilo osoba u starosnoj skupini 40 – 44 godine (399), isto kao i kod žena (372), pa je time razlika u najvećoj zastupljenosti dobne skupine u radno sposobnom kontingentu izjednačena. Primjetna je "nagriženost" radno sposobnog kontingenta u starosnoj skupini 55 – 59, što je također posljedica opisanih otegotnih okolnosti. Također, manji udio dobni skupina 25 – 34 godine povezan je sa smanjenjem nataliteta prouzrokovanim iseljavanjem njihovih roditeljskih generacija krajem 60-ih i tijekom 70-ih godina prošloga stoljeća, kad su bile u najpovoljnijoj demoreproduktivnoj dobi. Uz to, pojedine roditeljske generacije (2001. stare 55 – 59 godina; Sl. 4) rođene su tijekom Drugoga svjetskog rata i bile su, jasno, malobrojnije.

⁶⁴ Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr (pristup 19.9.2016.); Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr (pristup 19.9.2016.).

Sl. 5. Usporedba dobno-spolnog sastava stanovništva Podgorja 1991. i 2011. godine⁶⁵

Sljedeće međupopisno razdoblje (2001. – 2011.) potvrdilo je daljnje napredovanje negativnih demografskih trendova smanjenja radnog potencijala Podgorja (Sl. 4). Ukupno je popisano (2011.) 5712 radno sposobnih osoba (60,9% svih stanovnika Podgorja), pa je udio u ukupnom radno sposobnom stanovništvu snižen za dodatnih 1,6%. Na muškarce otpada 54,1% radno sposobnoga stanovništva, a na žene 45,9%. Udio muškaraca u radno sposobnom kontingentu smanjen je dodatno na 66,7% (u odnosu na 2001.), kao i udio žena u ukupnom ženskom radnom kontingentu (55,2%). Dakle, u Podgorju je popisano (2011.) 440 radno sposobnih muškaraca više nego radno sposobnih žena.

Usporedbom baza dviju dobno-spolnih piramida (Sl. 5), za kompletno promatrano razdoblje 1991. – 2011., može se zaključiti da je bitno smanjeno buduće "prelijevanje" mladoga stanovništva u radno sposobni kontingent, što onda svakako smanjuje radni potencijal domicilnoga stanovništva Podgorja u budućnosti. Dobni sastav radnog kontingenta je sve nepovoljniji, pa prevladavaju

⁶⁵ Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr (pristup 19.9.2016.).

starije dobne skupine u odnosu na zrelo i mlađe stanovništvo. Trend je nepovoljan jer upozorava na buduće pomanjkanje radno sposobnoga stanovništva što će se odraziti na ukupni gospodarski razvoj cjelokupnoga podvelebitskog kraja.

Stanovništvo prema aktivnosti 2011. godine

Ako se promatra gospodarski sastav stanovništva, onda se može u užem smislu analizirati sastav stanovništva prema aktivnosti⁶⁶. Ekonomska struktura ukupnog stanovništva oblikuje se preko ekonomske strukture aktivnog stanovništva jer su neaktivne osobe ovisne i uzdržavane od aktivnih članova obitelji ili kućanstva.⁶⁷

Dobar pokazatelj gospodarske aktivnosti stanovništva je opća stopa aktivnosti stanovništva⁶⁸. Za Senj taj pokazatelj iznosi 39,0%, za Karlobag 24,5%, za Starigrad 27,6%, dok je za Podgorje iznos opće stope aktivnosti 39,8%. Taj je pokazatelj za sve navedene promatrane prostorne jedinice niži od državnog prosjeka (41,9%).

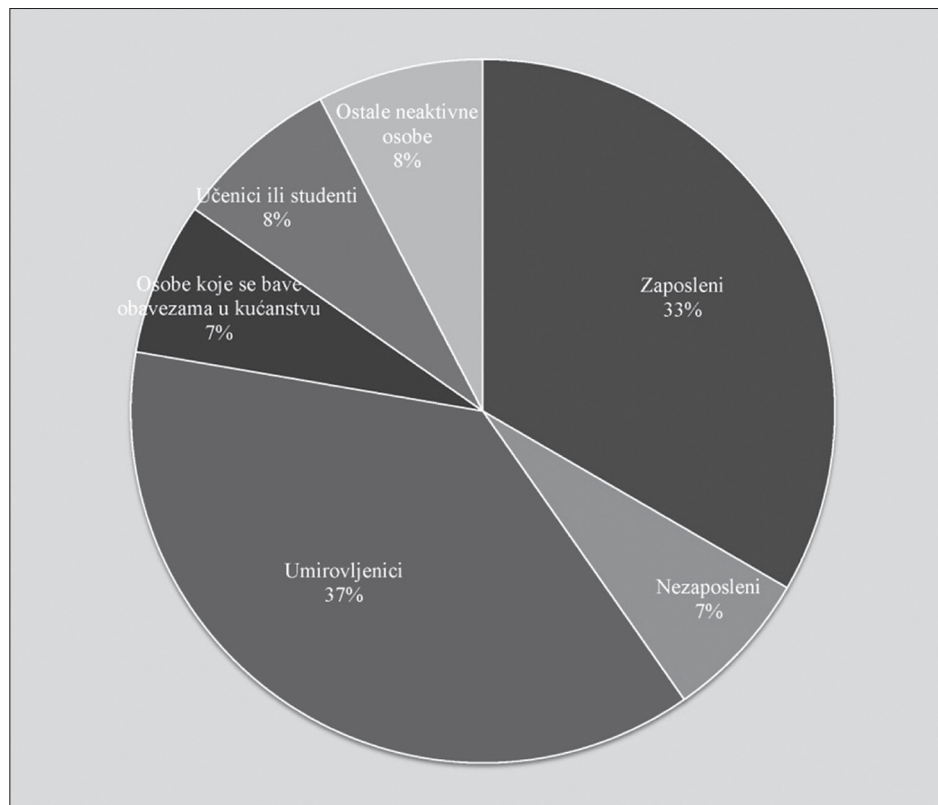
Prema ekonomskoj aktivnosti po gradovima i općinama na podgorskom području prisutne su neznatne razlike u strukturi stanovništva starijeg od 15 godina. Najveći udio ekonomski aktivnih stanovnika je, očekivano, u Gradu Senju (44,3%), zatim slijede Starigrad s 31,7% te Karlobag s 27,1%. Udio za Podgorje iznosi 40,3% (Sl. 6). Slijedom navedenoga, na svaku petu zaposlenu osobu dođe jedna nezaposlena, jedna osoba koja se bavi obvezama u kućanstvu, jedan učenik ili student i jedna neaktivna osoba, dok na svaku zaposlenu osobu dođe po jedan umirovljenik, što jasno ukazuje na uznapređovali proces starenja stanovništva. Stoga je pri planiranju razvoja ovog kraja nužno voditi računa o ograničenim demografskim kapacitetima i niskoj stopi aktivnosti stanovništva. To znači da svaki mogući razvojni projekt mora biti suočen s činjenicom manjka radne snage i starosti lokalnog stanovništva. Zato planirani razvojni projekti

⁶⁶ Gospodarski aktivno stanovništvo čine sve zaposlene osobe (u radnom odnosu), tj. koje rade puno radno vrijeme, pola radnog vremena (ili više) i manje od pola prosječnog radnog vremena, sve osobe koje obavljaju neko zanimanje, a da nisu u radnom odnosu (aktivni poljoprivrednici, obrtnici itd.), te nezaposlene osobe u određenom razdoblju (nezaposleni koji su bili zaposleni ili osobe koje prvi put traže zaposlenje).

Gospodarski neaktivno stanovništvo čine sve osobe koje imaju samostalan izvor prihoda (umirovljenici, školarci i studenti, ostale gospodarski neovisne osobe koje ne traže posao), te sve gospodarski ovisne osobe (djeca do 15 godina, kućanice, studenti, osobe nesposobne za rad).

⁶⁷ I. NEJAŠMIĆ, 2005.

⁶⁸ Izražava se kao udio aktivnih stanovnika u ukupnom stanovništvu. Više o tome u A. WETHEIMER-BALETIĆ, 1999; I. NEJAŠMIĆ, 2005.

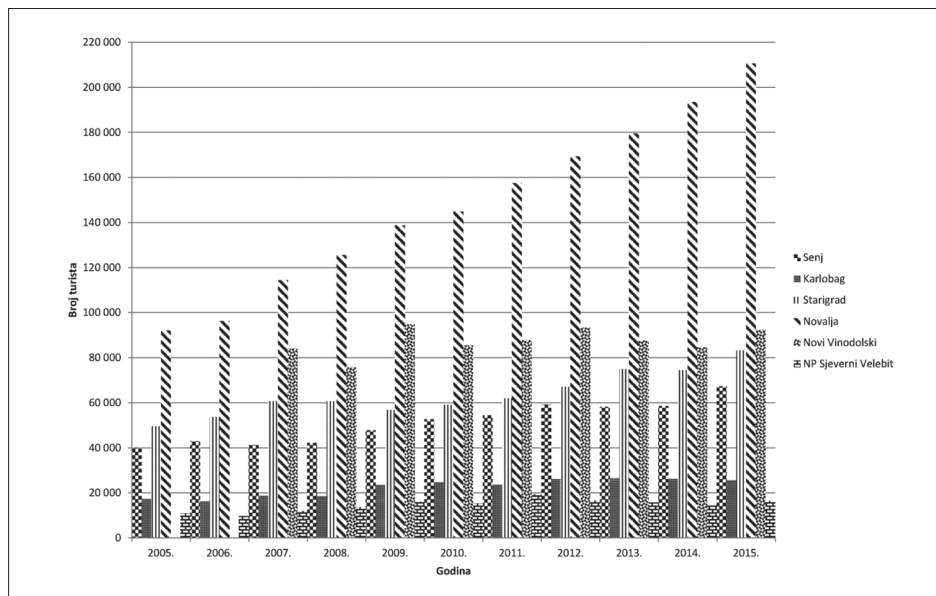

Sl. 6. Stanovništvo Podgorja starije od 15 godina prema ekonomskoj aktivnosti 2011. godine⁶⁹

moraju imati mikrolokacijsku neoendogenu perspektivu, a ne težiti egzogenim pritiscima i razvoju djelatnosti koji zahtijevaju velik porast radne snage.

Prvenstveni potencijal za porast ekonomski aktivnoga stanovništva, ali i poboljšanje njegove strukture smanjenjem nezaposlenosti i priljevom mlade radne snage krije se u turističkim razvojnim mogućnostima. Posljednjih desetak godina podgorski kraj uglavnom stagnira, dok okolni prostori bilježe pozitivna turistička kretanja (Sl. 7). Interesantna je činjenica da Novalju, koja ima dvostruko manje stalnih stanovnika od Senja, godišnje posjeti gotovo trostruko više stranih turista.

⁶⁹ Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr (pristup 11.12.2016.).

Sl. 7. Kretanje ukupnoga broja turista na širem području podgorskoga *cluster*a 2005. – 2015. godine⁷⁰

Tablica 1. Udio (%) domaćih turista u ukupnim turističkim dolascima na širem području podgorskoga *cluster*a 2005. – 2015. godine

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Senj	10,1	11,4	9,1	10,5	11,0	9,6	9,1	9,3	8,5	8,2	7,7
Karlobag	30,5	24,2	29,3	26,0	16,5	9,3	5,9	6,0	5,3	8,7	7,3
Starigrad	12,0	13,2	15,5	14,5	14,1	13,6	13,6	13,9	12,1	11,2	11,4
Novalja	11,6	11,6	10,4	8,9	9,0	6,9	6,4	6,2	4,9	5,3	5,3
Novi Vinodolski*	-	-	14,6	19,4	22,6	18,0	18,2	16,2	15,7	11,7	12,5
NP Sjeverni Velebit	73,2	72,8	69,5	72,1	69,2	67,0	68,3	64,4	59,0	56,1	58,1

Izvor: interni podatci TZ Senja, TZ Karlobaga, TZ Starigrada, TZ Novalje i TZ Novoga Vinodolskog, te NP Sjeverni Velebit.

* Podatci za turističke dolaske na području Novog Vinodolskog nisu dostupni za 2005. i 2006. godinu.

⁷⁰ Izvor: interni podatci TZ Senja, TZ Karlobaga, TZ Starigrada, TZ Novalje i TZ Novog Vinodolskog te NP Sjeverni Velebit. Podatci za turističke dolaske na području Novog Vinodolskog nisu dostupni za 2005. i 2006. godinu.

Iako broj stranih posjetitelja dominira, svakako valja računati i na potencijal u domaćim turističkim kretanjima, poglavito se to odnosi na NP Sjeverni Velebit (Tab. 1). U tom kontekstu, Podgorje bi trebalo funkcionirati kao spona u ponudi raznovrsnih turističkih sadržajima radi privlačenja ili skretanja većega broja turista u podgorski kraj. Relativno malen udio domaćih turista u ukupnim turističkim dolascima upućuje na nedovoljnu brendiranost ovog područja u domaćim okvirima. Možda je baš zato potrebno domaćim stanovnicima drugih krajeva Hrvatske pružiti jedan "koktel" raznovrsnih turističkih doživljaja.

Podgorje kao maritimni prostorni element unutar različitih NUTS režima

S obzirom na sve dosada rečeno jasno je da će bez obzira na administrativni okvir u kojem će se položaj Podgorja promatrati u kontekstu razvoja pojedinih politika razvoja, razumijevanje *maritimnog mikroregionalnog* položaja Podgorja (Sl. 8) biti presudno za razvoj kvalitetnih neoendogenih razvojnih politika. Imajući, pak, u vidu činjenicu da je određivanje NUTS 2 razine regionalne organizacije Hrvatske izrazito politizirani proces⁷¹ jasno je da mikroregionalna modelska perspektiva omogućava najvišu razinu stabilnosti vezanu za planiranje razvoja ovog područja. Naime, jednom kad je ona utvrđena, više razine teritorijalne administrativne organizacije, moraju ju prihvatiti kao strukturnu zbilju.

S tim u vezi je važno istaknuti da je u ovoj mikroregionalnoj perspektivi osnovne analitičke uvide korisno temeljiti na spoznaji da u okviru ove mikroregije ključnu društvenu dinamiku stvara *cluster* koji u bitnom određuju izrazito povoljne turističke performanse dvaju bliskih otočnih naselja: Baške na otoku Krku i Novalje na otoku Pagu te obećavajuće turističke performanse Sjevernog Velebita kao nacionalnog parka. Ovakva struktura *cluster*a upućuje da je ovdje moguće razviti more – planina razvojni scenarij koji je već prisutan u Italiji⁷², a on se temelji na kombinaciji elemenata ponude koja proizlaze iz svih socioekonomskih karakteristika mikroregionalnog područja. S druge strane, imajući u vidu činjenicu da sjeverni dio podgorske mikroregije gravitira Rijeci, dok njezin južni dio gravitira Zadru, čini se da rješenje razvojnih prijepora u ovom području valja tražiti i kroz javno-sektorsku suradnju ova dva grada u razvoju spomenute mikroregije.

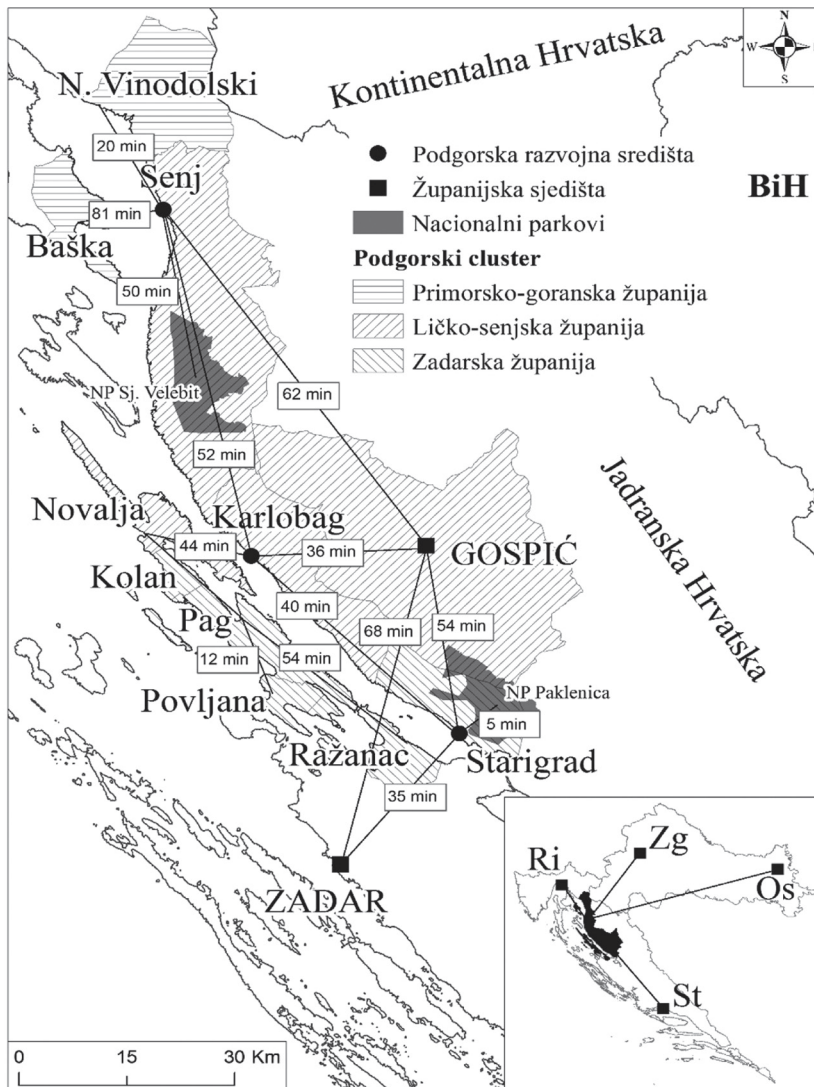
⁷¹ I. KOPRIĆ 2012; Z. KLARIĆ, 2016.

⁷² Usporedi: <http://italiano.maremonti.de/maremonti-informazioni.html>

Sl. 8. Skica podgorskog *cluster*a s naseljima koja bi ga mogla formirati⁷³

⁷³ Polazeći od spoznaje da je *cluster* zemljopisno koncentriran, međusobno povezan skup gospodarskih subjekata i i povezanih institucija koje u određenom području predstavljaju regiju ili državu, jasno je da Baška kao istaknuto naselje na otoku Krku te Pag i Povljana kao i Karlobag, Ražanac i Starigrad mogu razviti jedinstveni sustav gospodarskih subjekata i davatelja usluga te s njima povezanih institucija koje djeluju u istoj sezonskoj, turističkoj i cjelogodišnjoj ekonomiji doživljaja. Stoga ne treba čuditi da je u ovaj *cluster* uključen i Gospić s obzirom na njegovu centralnu funkciju u Županiji koja obuhvaća najveći dio ovog zemljopisno koncentriranog zamišljenog maritimnog *cluster*a.

Sl. 9. Skica podgorskoga *cluster*a u kontekstu prometnih udaljenosti⁷⁴

⁷⁴ Izvor za vrijeme putovanja: HAK interaktivna karta, dostupno na: www.map.hak.hr (pristup 18. siječnja 2017.). Podgorski *cluster* je geoprometno izvrsno smješten i s obzirom na vrijeme putovanja do glavnih makroregionalnih središta RH, poglavito ako se uzme u obzir izduženost hrvatskoga teritorija, pa tako put od obalnog dijela podgorskoga *cluster*a do Zagreba traje 2 h i 35 min, Splita 2h i 32 min, Rijeke 1 h i 45 min, te Osijeka 5 h i 6 min.

Oblikovanje podgorskoga clustera – osnovne smjernice

Promatra li se, dakle, podgorski kraj u navedenoj *mikroregionalnoj perspektivi*, jasno je da on dobiva posve novu simboličku funkciju u okviru ekonomije doživljaja koja ga okružuje u sezonskim i podsezonskim uvjetima. Podgorski *cluster* ima izvrsnu perspektivu u smislu brzoga povezivanja razvojnih središta, što dodatno jača zadovoljavanje opskrbnih turističkih potreba tijekom turističke sezone (Sl. 9). Nije nevažno da turisti mogu unutar izokrone od 2 h obići raznovrsne turističke sadržaje koji su vezani uz planinske, primorske i otočne ambijente.

U sezonskim uvjetima u kojima performanse Baške i Novalje te Novog Vinodolskog izrazito nadmašuju turističke performanse naselja u podgorskoj mikroregiji, valja jače isticati maritimni karakter *mikroregije* koji uza snažne praktične politike zaštite okoliša, može istaknuti prednosti velikog broja skrivenih plaža, s visoko kvalitetnom obalom te izrazito čistim morem. Bit je razvoja ove mikroregije afirmacija koncepta doživljaja koji je *posve različit* od *masovnog* koji se razvio u vršnim dijelovima *cluster*a, jer se s takvim konceptom: a) razvoj prilagođava mogućnostima lokalnih zajednica i prostora na kojem se odvija, b) podiže konkurentna snaga *cluster*a u cjelini. Stoga su svi tipovi revitalizacije, kao što je to revitalizacija lokalnih flota koje mogu opsluživati spomenute relativno bliske punktove izrazite koncentracije masovnog turizma, pravilni postupci razvoja konkurentnosti ovog mikroregionalnog *cluster*a. Zbog činjenice da primjerice razvoj lokalnih i fleksibilnih malih flota koje posluju po pristupačnim cijenama može dovesti do rasta tranzitne potražnje na prostoru podgorskih naselja koji ne stvara velike infrastrukturne troškove, odnosno do rasterećenja urbaniziranih plaža Novog Vinodolskog, Baške i Novalje, u kojima kvalitetu osnovnog rekreacijskog resursa osporava višestruko prekoračen kapacitet prihvatljivosti plaža u spomenutim naseljima, jasno je da takav način promišljanja mikroregionalnog razvoja može brzo proizvesti uvjerljive razvojne učinke.

Također, u sezonskim i podsezonskim uvjetima sama podgorska naselja mogu biti točkasto redefinirana kao početne ili krajnje točke rekreativnih i visokodinamičnih staza vezanih za posjete nacionalnom parku Sjeverni Velebit. U njima se mogu smjestiti orijentacijske službe koje mogu prihvaćati i otpraćati grupe koje se odlučuju na te vrste doživljaja, a dolaze ili s otoka ili s kontinenta. Sasvim je sigurno da je kreativni tip podrške razvoju orijentacijskih službi moguće razviti na Sveučilištu u Rijeci i na Sveučilištu u Zadru kao dva grada koji u *maritimnom kontekstu* omeđuju gravitacijske limite podgorske mikroregije.

Povećanu sezonsku potražnju za doživljajima, nužno prati i povećana potražnja za uslugama: smještaja, hrane i pića te usluge javnog sektora kao što su zaštita sigurnosti, zdravstvene usluge, kontrola požara i upravljanje otpadom. Stoga povećana sezonska potražnja, koja bi proizašla iz točkastog širenja usluga *cluster*a koji već postoji u promatranoj mikroregiji, podrazumijeva i rast javnosektorske podrške u vidu poboljšanja opskrbe vodom teže dostupnih lokacija što je poticaj reaktiviranju vodonosačkih službi, ali i učinkovitim mikroregionalnom prikupljanju i recikliranju otpada i proizvodnji energije od vjetra i sunca, i u sezoni i izvan nje.

Pored navedenog ekspanzija sustava ekonomije doživljaja u podgorskoj mikroregiji zahtjeva i fleksibilnu javnu mrežu zdravstvenih usluga koje valja zamisliti i u nautičkoj i u alpinističkoj formi. Čini se da bi stvarane baza za te sustave svakako trebalo smatrati funkcionalnim obvezama gradova kojima gravitiraju sjeverni odnosno južni dijelovi podgorske mikroregije Rijeke i Zadra, ali i Gospića koji u velikom dijelu mora preuzeti obvezu za brigu nad velebitskim sustavom ekonomije doživljaja.

Što se, pak, tiče postsezonske razvojne dinamike, podgorski mikroregionalni *cluster* u bitnom se definira kao prostor za razvoj novih, ruralnom pejzažu prilagođenih, tipova poljoprivredne proizvodnje povezane i s proizvodnjom hrane i s proizvodnjom ljekovitog bilja, javnih usluga povezanih s očuvanjem i obnovom kamene arhitekture koja je formativna za krajobraz u tom području (uključivši i suhozide koji omeđuju male i rijetke parcele plodne zemlje) te razvojem nove poetike uporabe starih zdanja⁷⁵ u edukativne i/ili proizvodne svrhe za proizvodne serije u malim brojevima koji se distribuiraju lokalno i/ili globalno na tzv. nišnim tržištima. Radi toga je sigurno potrebno dalje razvijati Gospić u svojstvu središta iz kojeg se znanjima i tehničkom pomoći odgovara na potrebe razvoja mikroregionalne poljoprivrede koja puni značaj u ovom kraju dobiva u svom morsko-planinskom karakteru. Možda je ova dimenzija ponude onaj scenario koji će otvoriti nova radna mjesta u Karlobagu i Starigradu, naseljima uz obalu, koja unatoč općoj konjunkturi gube turističku bitku. Valja pritom ponovo napomenuti da razvoj Karlobaga i Starigrada treba direktno usmjeravati u ne-masovne oblike turističke ponude, želi li se unutar postojećeg *cluster*a povećati konkurentnost ponude.

Nakon što je prikazana sinteza osnovnih smjernica u oblikovanju podgorske mikroregije u perspektivi *cluster*a doživljaja, potrebno je ovaj idejni koncept povezati s konceptima i programima o kojima je bilo riječi u uvodnom

⁷⁵ Prema: S. SETTIS, 2014.

dijelu. U uvodnim je razmatranjima sažeto prikazan koncept održivoga razvoja kao i koncept neoendogenoga razvoja. Oba su koncepta povezana s ruralnim prostorom, a povezani su i s programom LEADER.⁷⁶ Navedene koncepte i programe ovdje će se pokušati staviti u službu oblikovanja perspektiva razvoja podgorskoga *cluster*a.

Provedba LEADER programa obveza je svih zemalja članica Europske unije, pa je time proširena je na sve europske ruralne prostore. Program se najčešće provodi LAG-ima (Lokalne akcijske grupe).⁷⁷ Dva su LAG-a koji djeluju na području Podgorja: riječ je o LAG-u Lika koji obuhvaća veći dio Ličko-senjske županije⁷⁸ te o LAG-u Bura koji obuhvaća dio Zadarske županije⁷⁹. Važno je napomenuti kako se Podgorje, s obzirom na geografski smještaj može lako povezati s još nekoliko LAG-ova. Radi se o LAG-u Vinodol (dio Primorsko-goranske županije), LAG-u Kvarnerski otoci (dio Primorsko-goranske županije), LAG-u Mentorides (dio Zadarske i dio Ličko-senjske županije) te LAG-u Mareta (dio Zadarske županije). Prethodno spomenuto "lako povezivanje" ne smije se shvatiti u obliku sintagme koja dobro zvuči, naime ovu je ideju potrebno razraditi. Unutar Programa ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. – 2020. nalazi se Mjera 19. Potpora lokalnom razvoju u okviru inicijative LEADER (CLLD – lokalni razvoj pod vodstvom zajednice). Mjera 19. sastoji se od četiri podmjere: 1) Podmjera 19.1. Pripremna pomoć; 2) Podmjera 19.2. Provedba operacija unutar CLLD strategije; 3) Podmjera 19.3. Priprema i provedba aktivnosti suradnje LAG-a; 4) Podmjera 19.4. Tekući troškovi i animacija.⁸⁰ Navedena je mjera s pratećim podmjerama razrađena unutar lokalnih razvojnih strategija

⁷⁶ Koncept neoendogenog razvoja usko je vezan uz LEADER program koji označava inicijativu Europske unije za potporu projektima ruralnog razvoja pokrenutih na lokalnoj razini radi revitalizacije ruralnih područja i stvaranja novih radnih mjesta. Više značajki LEADER programa vidjeti na mrežnim stranicama LEADER mreže Hrvatske (<http://lmh.hr/leader-clld/leader>), pristup 6. siječnja 2017.

⁷⁷ Više o LAG-ovima u Hrvatskoj vidjeti na mrežnim stranicama Hrvatske mreže za ruralni razvoj (<http://www.hmrr.hr/hr/leader/hrvatski-lagovi/>), pristup 7. siječnja 2017.

⁷⁸ Osnovne informacije o LAG-u Lika nalaze se na stranici Hrvatske mreže za ruralni razvoj (<http://www.hmrr.hr/hr/leader/lagovi/lag-lika/>), pristup 7. siječnja 2017.

⁷⁹ Osnovne informacije o LAG-u Bura nalaze se na stranici Hrvatske mreže za ruralni razvoj (<http://www.hmrr.hr/hr/leader/lagovi/lag-bura/>), pristup 7. siječnja 2017.

⁸⁰ Više o Mjeri 19. i podmjerama vidjeti na mrežnim stranicama Agencije za plaćanje u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (<http://www.aprrr.hr/mjera-19---leader-%E2%80%93-clld-1432.aspx>), pristup 7. siječnja 2017.

pojedinih LAG-ova.⁸¹ Podmjera od osobitog značenja za područje Podgorja je svakako ona koja se odnosi na pripremu i provedbu aktivnosti suradnje LAG-a, koja označava "prihvatljive aktivnosti unutar tipa operacije 19.3.1., a koje se odnose isključivo na troškove pripreme međuteritorijanih i/ili transnacionalnih projekata suradnje".⁸² Ovdje je još navedeno kako partneri određenom LAG-u u pripremi projekta suradnje mogu biti: 1) drugi LAG; 2) lokalno partnerstvo u ruralnom ili urbanom području koje provodi neki oblik lokalne razvojne strategije. Upravo se ovdje krije mogućnost suradnje koja bi se mogla ostvariti na području Podgorja. Unutar ovog konteksta važno je spomenuti kako LAG-a Lika trenutno provodi projekt *Integral Lika 2020.* koji predstavlja suvremenu uporišnu točku integralnog gospodarskog razvoja regije Like i podvelebitskog primorja, konkretno ličkog dijela tog primorja koje i pripada granicama LAG-a. Premda je ovaj projekt orijentiran na razvoj širokog spektra gospodarskih aktivnosti, osnovni cilj projekta odnosi se na uspostavu samoodrživih gospodarstva na konkretnom ruralnom području. Ono što je posebno važno jest da će *Integra Lika* unutar petogodišnjeg razdoblja svojeg djelovanja nastojati na svojevrsnom "brendiranju destinacije" odnosno pojedinih područja koja se nalaze u sklopu LAG-a Lika. Zadaća koju će projekt nastojati ispuniti označava dugotrajan proces čiji bi konačni ishod mogao Liku i podvelebitsko primorje učiniti prepoznatljivima po kvaliteti proizvoda i usluga, inkorporiranih na tržište makar na nacionalnoj razini. Projekt *Integra Lika* u ovom je trenutku nezahvalno dalje analizirati, s obzirom na činjenicu da je tek započeo s radom.⁸³ Međutim, važnost oblikovanja održivog gospodarstva, pri čemu posebnu pažnju treba usmjeriti na mala poljoprivredna gospodarstva, male poduzetnike, jačanje turističke djelatnosti, a sve to s pomoću jačanja

⁸¹ Popis LAG-ova u Hrvatskoj kojima je odobrena razvojna strategija nalazi se na mrežnim stranicama Hrvatske mreže za ruralni razvoj (<http://www.hmrr.hr/hr/ruralni-razvoj/pr-2014-2020/54-lag-a-privremeno-odabrani-za-provedbu-lokalnih-razvojnih-strategija/>), pristup 7 siječnja 2017.

⁸² Pravilnik o provedbi Podmjere 19.2. "Provedba operacija unutar CLLD strategije", Podmjere 19.3. "Priprema i provedba aktivnosti suradnje LAG-a" i Podmjere 19.4. "Tekući troškovi i animacija" unutar Mjere 19 "Potpora lokalnom razvoju u okviru inicijative LEADER (CLLD - lokalni razvoj pod vodstvom zajednice)" iz Programa ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. – 2020 nalazi se na mrežnim stranicama Narodnih novina (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_05_47_1218.html), pristup 7. siječnja 2017. Informacije navedene u ovom dijelu teksta preuzete s navedenih mrežnih stranica.

⁸³ Konkretnije informacije o LAG-u Lika nalaze se na mrežnim stranicama (<http://lag-lika.hr/>), a posebno o projektu *Integra Lika* vidjeti mrežne stranice (<http://integralika2020.com/>), pristup 7. siječnja 2017.

najprije ljudskog pa onda socijalnog kapitala o kojima je bilo riječi ranije u tekstu – smatramo ključnima.

Kada bi se na temelju mogućnosti koje donosi Podmjera 19.3. udružili u svojem djelovanju LAG-ovi unutar kojih pripada Podgorje, ili s njima graniči, mogućnosti dodatnog oblikovanja i razvoja podgorskoga *cluster*a bile bi znatno veće.

Formiranjem podgorskoga *cluster*a kao jedinstvenog vrijednosnog lanca doživljaja koji ima iste javno sektorske politike (sigurnost, dostupnost, energija, otpad, pristup pomorskom dobru) radi proširivanja blagotvornih učinaka bisezonalnosti mogao bi, uz pomoć svojevrsnog alociranja poticaja za ruralni razvoj prilagođen uvjetima krša, označavati sljedeće:

1. brendiranu destinaciju Podgorja u poopćenom smislu "autentičnog doživljaja mora i planina"

a) jedinstveni klimatski uvjeti (morske vrulje, izvorska voda, bura, temperaturna oscilacija dan-noć) – podloga za razvoj selektivnog oblika zdravstvenog turizma

b) jedinstven doživljaj prirodnog okoliša (planina, priobalje, otok – nacionalni parkovi Sjeverni Velebit i Paklenica, Posebni rezervat šumske vegetacije Štirovača, Park prirode Velebit) – podloga za razvoj selektivnog oblika turizma – avanturistički i planinarenje

c) jedinstvenu gastronomsku ponudu kroz "paletu okusa" (podgorska, lička i paška janjetina, podgorski i paški sir te lički sir škripavac, suhomesnati proizvodi s područja Podgorja, Paga i Like sušeni na podgorskih buri, podgorsko, paško i ličko voće i povrće, med, mlijeko ...) – podloga za razvoj prva dva oblika selektivnog turizma

2. brendiranu destinaciju s prizvukom europske identitetske pripadnosti Podgorja u smislu "Jadranske kopče"

3. brendiranu destinaciju s prizvukom nacionalne i regionalne identitetske pripadnosti Podgorja u smislu "Ličkog mora".

Imajući u vidu sve prethodno navedeno, potrebno je ipak, osvrnuti se nešto detaljnije na potonje dvije točke. Brendirana destinacija s prizvukom europske identitetske pripadnosti Podgorja kao "Jadranske kopče" označava pristup razvoju prostora tako da se u obzir uzme položaj Podgorja kao prostora koji označava spojnicu sjevernog i južnog dijela Jadrana u općenitom smislu. To je prostor s kojeg je gotovo jednako udaljena Pula, Split, Zagreb, Ljubljana, Trst ili, primjerice, Dubrovnik i Venecija. Realizaciji ove ideje uvelike bi doprinijela izgradnja brze ceste koja bi spajala Senj sa Žutom Lokvom, ali i

planirana rekonstrukcija aerodroma u blizini Otočca. Ključnu bi ulogu ovdje mogli odigrati i krčki odnosno zadarski aerodrom kao i osuvremenjivanje ostale prometne infrastrukture na području prvenstveno Ličko-senjske pa onda i Primorsko-goranske odnosno Zadarske županije. Zanimljiv je podatak da se talijanski grad Ancona nalazi gotovo "preko puta" Općine Karlobag. Bilo bi suvišno isticati važnost talijanskih turista za hrvatski turizam. S obzirom na spomenute klimatske uvijete po kojima je Podgorje specifično, bilo bi dobro u obzir uzeti i Skandinavske zemlje kao potencijalno tržište za razvoj turističke djelatnost. U ovom radu spomenuti hotel "Zagreb" privatizacijom je prešao u vlasništvo ruskih državljana koji popunjavaju kapacitete hotela upravo turistima iz Ruske Federacije, a pretpostavka je da ovdje također leži određeni potencijal. Još jedno potencijalno tržište koje se nalazi "preko puta" Podgorja svakako je i otok Pag, odnosno već spomenuta Novalja. Ovo bi se turističko područje, posljednjih godina opterećeno masovnim turizmom, moglo kroz suradnju s podgorskim kapacitetima rasteretiti te tako orijentirati k nešto održivijem vidu turizma. Također bi doprinijelo osnaživanju Podgorja kao destinacije doživljaja svojom ponudom zabave, toplijeg mora pa i svojevrsne egzotike otoka koji s velebitske strane podsjeća na "mjesečev krajolik".

Potrebno je imati na umu da se Podgorje ne bi smjelo razvijati, ako se uzme u obzir ukupan gospodarski razvoj s naglaskom na turistički sektor, samo tijekom ljetnih mjeseci. Osim zimskih mjeseci – tijekom kojih je dostupan sniježi pokrivač "s druge strane Velebita" pa onda i svojevrsna rekreacija na snijegu – velebitske su padine kao i cjelokupan prostor Podgorja jednako lijepe u proljeće i u jesen. Na Velebitu su označene brojne planinarske staze, a postoje i planinarski domovi koji predstavljaju potencijal premda neki trenutno nisu u funkciji.

Svoju bi ulogu u oblikovanju Podgorja kao "Jadranske kopče" svakako mogli odigrati i lokaliteti kao što su napušteni pastirski stanovi, sela i zaseoci na Velebitu, ali i napušteni vojni objekti (Panos i nekadašnja vojna baza u Lukovu Šugraju), koji zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa također ostaju neiskorišten potencijal. Ovdje je potrebno imati na umu da sve aktivnosti koje bi se događale moraju biti u skladu sa zakonskim propisima vezanima uz zaštićeno područje jer je prostor Velebita park prirode. Navedenu zaštitu nije potrebno shvatiti kao ograničenje razvoja već je potrebno razmišljati o razvojnim mogućnostima i eventualnim ustupcima koji bi pripomogli razvoju Podgorja s obzirom na to da će se kroz iduće dvije godine finalizirati dokument Prostorni plan Parka prirode Velebit. Zaštita koju nudi park prirode mora biti svojevrsan orijentir u očuvanju prirodnih danosti, koje mogućim razvojem ne smiju biti ugrožene. Na taj će način biti zadovoljena i ekološka komponenta održivog

razvoja. Ipak, valja dodati kako zaštita prostora koja je sama sebi svrha i koja ne pridonosi održivosti lokalne zajednice nema osobitog smisla. S obzirom na depopulacijske procese u Hrvatskoj⁸⁴, osobito na ruralnim područjima gdje se većina zaštićenih prostora nalazi, upravo "zaštita" često nosi prizvuk "zaštite bez realne opasnosti za ugrozu".

Brendiranje destinacije s prizvukom nacionalne odnosno regionalne identitetske pripadnosti Podgorja u smislu "Ličkog mora" ideja je s kojom bi se Podgorje moglo "probiti" kao destinacija na nacionalnom tržištu roba i usluga. Imajući ovdje na umu prethodno prikazan koncept "autentičnog doživljaja mora i planina" valja reći kako je LAG Lika najveći LAG u hrvatskoj uzevši u obzir veličinu prostora koji obuhvaća. To ujedno označava raznolikost proizvoda koje OPG-i s područja LAG-a Lika mogu ponuditi. Ako k tome u obzir uzmemo ostale, susjedne LAG-ove koje smo spomenuli, ponuda se može dodatno proširiti i upotpuniti. Podgorje bi moglo postati mirna oaza selektivnog turizma za Hrvate. Reprezentativno područje usklađenosti, odmjerivosti, pristupačnosti cijenama, održivo područje jadranske obale. I sve to uz osnovni cilj osnaživanja gospodarstva Ličko-senjske županije koja uistinu ima vlastito more, dok joj je istodobno – i paradoksalno – konačna gospodarska bilanca uvijek ispod ostvarivih mogućnosti. Paradoks je to veći što neke države koje posjeduju jedva par kilometra obale imaju veću dobit od turizma i s njim povezanih djelatnosti. U tom svjetlu čini se kako Ličko-senjska županija "zaboravlja" na svoje more.⁸⁵ U ovom bi kontekstu "lička obala" mogla postati upravo morem svih građana Hrvatske.

Naposljetku, ostaje pitanje kako uskladiti prethodno navedena brendiranja i jesu li ona u svojoj suštini kontradiktorna. Kako privući turiste iz inozemstva a ne postići efekt omasovljenja turizma? Uvriježena praksa bila je osiguranje usluga i proizvoda visoke kvalitete. Ovo dvoje za sobom nužno povlači visoke cijene, koje su onda osnovna prepreka domaćim turistima. Navedeno pak ne znači da se turizam neće pretvoriti u masovni, primjer za to je dubrovačko područje. Kako onda pronaći ravnotežu koja će ići u prilog jednako Podgorju, strancima i domaćima? Odnosno rješenje koje će omogućiti očuvanje okoliša, razvoj i poboljšanje općih uvjeta života lokalnih zajednica, po mogućnosti doseljavanje, dolazak domaćih i stranih turista?

⁸⁴ Više o tome u: I. NEJAŠMIĆ, 1999; A. WETHEIMER-BALETIĆ, 2004.

⁸⁵ Često se čini kako Ličko-senjska županija, zbog određenih okolnosti koje se opet pravdaju zakonskim regulativama, "zaboravlja" i na svoja jezera. Potencijal koji nosi gotovo milijun, prema nekim izračunima i više od milijuna turista koji godišnje posjete Nacionalni park Plitvička jezera neizmjeran je. Ovdje se županiji otvara jedno sasvim novo, istočnjačko tržište.

Na ovo pitanje odgovor bi bilo potrebno dati nakon pomno isplaniranog, od tima stručnjaka promišljenog i oblikovanog razvojnog plana. Preduvjet za uspješnu razradu tog plana je razumijevanje podgorskog "osjećaja za mjesto", tj. načina života koji je svoje potrebe uskladio s mogućnošću krajobraza da se transformira sukladno održivim namjerama lokalnog stanovništva. Zbog toga se može reći da je namjera autora ovoga rada bila ukazati na mogućnosti za razvoj koje imaju realno uporište i u prirodnim resursima i u geografskom smještaju Podgorja, držeći se načela održivosti koje dosad u ovom kraju nije prepoznala kao *modus operandi* ni jedna administrativna regulacija, ali ga je zato stoljećima prakticiralo lokalno stanovništvo.

Zaključak

Razvoj Podgorja u bitnom ovisi o njegovu kognitivnom/mentalnom položaju unutar postojećih administrativnih mreža koje dijele Hrvatsku na županije odnosno EU regije. Zato je bitno razumjeti Podgorje kao mikroregiju koja ima lučno-obalni funkcionalni položaj unutar Ličko-senjske županije te položaj hrvatske "kopče" unutar EU regije Jadranske Hrvatske. Drugim riječima, razvojni problem Podgorja moguće je riješiti ako postoji politička volja i institucionalni kapacitet da se prevlada "nesavršenost" uprave koja proizvodi nejednaki društveni razvoj. Tome uvelike doprinosi definiranje socioekonomskog identiteta podgorskoga prostora u NUTS 2 – NUTS 3 perspektivi koju je dijelom prikazao i ovaj rad.

Sažimati ovdje ideje koje smo prikazali unutar cjelokupnog teksta u ovom je trenutku suvišno. Naime, smatramo da ih je potrebno ostaviti kako bi u konačnici rezultirale konkretnim pomacima, ostvarivim razvojnim projektima. Zbog toga je raspravu o Podgorju potrebno završiti sljedećim prijedlogom koji bi uvelike pomogao u konačnom oblikovanju plana razvoja: Podgorje bi naime bilo potrebno najprije shvatiti kao prostor koji je moguće uz pomoć znanosti i kulture preoblikovati iz prostora rada u prostor doživljaja, iz prostora infrastrukturne potrošnje u prostor energetske spremnika. U tom je kontekstu na ovom prostoru moguće zamisliti i afirmaciju novih komunalnih modela energetske vlasništva, komunalnih modela upravljanja otpadom, ali i trajnih javnosektorskih potpora lokalnom brodarstvu i ribarstvu. Pretpostavka za ovakav pristup je provedba terenskog znanstvenog istraživanja čiji bi rezultati činili temelj u postavljanju konkretnih smjernica razvoja uz pomoć vizije lokalnih razvojnih aktera i lokalnog stanovništva. Navedeno bi omogućilo kreiranje razvojnih smjernica *odozdo prema gore* koje bi u susretu sa smjernicama *odozgo prema dolje* oblikovale

konkretan plan neoendogenoga razvoja koji bi se djelomično financirao iz sredstava EU. Takvo istraživanje oslikalo bi smjernice za implementaciju konkretnog, lokalnom kontekstu prilagođenog održivog razvoja, smjernice u primjeni LEADER programa kao i prijeko potreban smjer djelovanja lokalnih, regionalnih i nacionalnih institucija.

Izvori

ASTER GDEM V2, digitalni model reljefa.

Agencija za plaćanje u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (<http://www.aprrr.hr/mjera-19---leader-%E2%80%93-clld-1432.aspx>), pristup 7. siječnja 2017.

Agenzia per case vacanze Maremonti (<http://italiano.maremonti.de/maremonti-informazioni.html>), pristup 19. siječnja 2017.

Digitalni ortofoto snimak (DOF) RH, Državna geodetska uprava, Zagreb, 2011.

HAK interaktivna karta (www.map.hak.hr), pristup 18. siječnja 2017.

Hrvatska mreža za ruralni razvoj (<http://www.hmrr.hr/hr/leader/hrvatski-lagovi/>), pristup 7. siječnja 2017.

Integra Lika (<http://integralika2020.com/>), pristup 7. siječnja 2017.

Jutarnji list, 2016, Zagreb.

Interne baze podataka o turističkim kretanjima TZ Senja, TZ Karlobaga, TZ Starigrada, TZ Novalje i TZ Novoga Vinodolskog.

LAG Lika (<http://lag-lika.hr/>), pristup 7. siječnja 2017.

LEADER mreža Hrvatske, dostupno na <http://lmh.hr/o-nama>, pristup 6. siječnja 2017.

Narodne novine, Pravilnik o provedbi Podmjere 19.2. "Provedba operacija unutar CLLD strategije", Podmjere 19.3. "Priprema i provedba aktivnosti suradnje LAG-a" i Podmjere 19.4. "Tekući troškovi i animacija" unutar Mjere 19 "Potpora lokalnom razvoju u okviru inicijative LEADER (CLLD – lokalni razvoj pod vodstvom zajednice)" iz *Programa ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. – 2020.* (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_05_47_1218.html), pristup 7. siječnja 2017.

Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, 1994.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr, pristup 19. rujna 2016.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, dostupno na: www.dzs.hr, pristup 19. rujna 2016.

Zakon o mirovinskom osiguranju (NN 157/2013).

Literatura

- Nicholas ABERCROMBIE, Stephen HILL, Brayan S. TURNER, *Rječnik sociologije*, Zagreb, 2008.
- Jacqueline BEAUJEU-GARNIER, *La Géographie: méthodes et perspectives*, Masson, Paris, 1971.
- Anita BUŠLJETA, Deruralizacija južnog Velebita: aspekti života velebitskih Podgoraca u prvoj polovini XX. stoljeća, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 2010, 397-428.
- Anita BUŠLJETA TONKOVIĆ, *Održivi razvoj Središnje Lika: prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala*, Zagreb, Gospić, 2015.
- Paul CLAVAL, *Régions, nations, grands espaces*, Genin, Paris, 1968.
- Ognjen ČALDAROVIĆ, *Socijalna fragmentacija prostora*, Zagreb, 1989.
- Drago ČENGIĆ, *Ekonomska elita: vladari iz sjene? Prilozi ekonomskoj sociologiji*, Zagreb, 2016.
- Josip FARIČIĆ, Koliki je indeks razvedenosti obalne crte Hrvatske?, *Geografija.hr* (<http://www.geografija.hr/hrvatska/koliki-je-indeks-razvedenosti-obalne-crte-hrvatske/>), pristup 9. 1. 2017.
- Michel FOUCAULT, *Security, Territory, Population – Lectures at the College de France, 1977 – 1978*, Picador, New York, 2009.
- Anthony GIDDENS, *Sociologija*, Zagreb, 2007.
- David HARVEY, *Social Justice and the City*, The University of Georgia Press, Athens, London, 2009.
- Đuro HORVAT – Vladimir KOVAČEVIĆ, *Clusteri – put do konkurentnosti*, Cera prom, M. E. P. consult, Zagreb, 2004.
- Lajos HORVATH, Parobrodarsko društvo Adria (1881.-1918.), Ervin Dubrović (ur.) *Riječka luka, povijest izgradnja promet*, Muzej Grada Rijeke, Rijeka, 2001, 304-310.
- Dragica HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, Demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 2010, 119-142.
- Zoran KLARIĆ, Funkcija sjedišta županije i prometne veze kao čimbenici privlačnosti glavnih urbanih središta Hrvatske, *Geoadria*, 21, Zadar, 2016, 29-57.
- Ivan KOPRIĆ, "Lokalna samouprava u Hrvatskoj: pokvarena igračka u rukama politike", *1. Forum za javnu upravu*, Zaklada Friedrich Ebert i Institut za javnu upravu, Zagreb, 2012, 7. – 28.
- Vladimir LAY, Integralna održivost i učenje, *Obrazovanje u kontekstu tranzicije*, Zbornik radova, Hrvatski pedagoški zbor, Split, 2008, 233-258.
- Henri LEFEBVRE, La production de l'espace, *L'Homme et la société*, 31(1), 1974, 15-32.
- Željko LOVRINČEVIĆ – Zdravko MARIĆ – Edo RAJH, Kako optimalno regionalizirati Hrvatsku?, *Ekonomski pregled*, 56, Zagreb, 2005, 1109-1160.
- Damir MAGAŠ, Koncept teritorijalnog ustroja Jadranske Hrvatske, *Geoadria*, 16(2), Zadar, 2011, 211-236.

- Damir MAGAŠ, *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zagreb, 2013.
- Damir MAGAŠ, Lički i sjevernodalmatinski prostor u kontekstu suvremene regionalizacije Hrvatske, *Geoadria*, 21, Zadar, 2016, 59-112.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb, 1991.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Dov NIR, *Region as a Socio-environmental System: An Introduction to a Systemic Regional Geography*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, New York, 1990.
- Dane PEJNOVIĆ, Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 13, Zagreb, 2004, 701-726.
- Dane PEJNOVIĆ – Dragica HUSANOVIĆ PEJNOVIĆ, Causes and consequences of demographic development in the territory of Velebit Nature Park, 1857 – 2001, *Periodicum biologorum*, 110, Zagreb, 2008, 195-204.
- Saša POLJANEC-BORIĆ, The symbolics of second homes, *Problems of tourism*, 12, Warszawa, 1989, 25-37.
- Saša POLJANEC-BORIĆ, *Turizam i hrvatsko društvo: prilog socioekonomiji lokalnog razvoja*, Jesenski i Turk, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2011.
- Saša POLJANEC-BORIĆ, Društvena dioba prostora u tranziciji: tipologija negativnih smjerova i moguće društvene posljedice, *Akteri društvenih promjena u prostoru: Transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, Zbornik radova, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012, 67-83.
- Saša POLJANEC-BORIĆ, *Kultura angažirane sociologije*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2013.
- Michael E. PORTER, The Adam Smith Address: Location, Clusters, and the New Microeconomics of Competition, *Business economics*, 33, London, 1998, 7-13.
- Christopher RAY, Culture Economies – a perspective on local rural development in Europe. Centre for rural economy, Newcastle upon Tyne, 2001. (<http://www.newcastle.ac/cre/publish/Books/CultureEconfinal.pdf>), pristup 5. siječnja 2017.
- Jelena PUĐAK, *Koga briga za klimu? K sociologiji klimatskih promjena*, Zagreb, 2014.
- Ivan ROGIĆ, *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*, Zagreb, 1990.
- Ivan ROGIĆ, Hrvatska i njezine regije, *Društvena istraživanja*, 1, Zagreb, 1992, 25-34.
- Ivan ROGIĆ – Maja ŠTAMBUK, *Duge sjene periferije*, Zagreb, 1998.
- Ivan ROGIĆ, *Tehnika i samostalnost – Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb, 2000.
- Ivan ROGIĆ – Anka MIŠETIĆ – Ratimir ZIMMERMANN, *Kuća pokraj mora*, Zagreb, 2006.
- Ivan ROGIĆ – Ivan ČIZMIĆ, *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*, Zagreb, 2011.
- Ivan ROGIĆ, Sociokulturne vrijednosti i odnos spram prostora u hrvatskom društvu, *Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske*, Zbornik radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2011, 48-60.

- Ivan ROGIĆ, O tri načina vrjednovanja prostora u hrvatskom društvu, *30 godina Zavoda za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije:(1985. – 2015.)*, Zbornik radova, Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, Rijeka, 2015, 109-116.
- Veljko ROGIĆ, Senj: Prilog poznavanju položaja i regionalne funkcije, *Geografski glasnik*, 14/15, 1952, 47-64.
- Veljko ROGIĆ, Velebitska primorska padina: Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža II, *Geografski glasnik*, 20, 1958, 53-116.
- Saskia SASSEN, Neither global nor national: novel assemblages of territory, authority and rights, *Ethics & Global Politics*, 1, Stockholm, 2008, 61-79.
- Salvatore SETTIS, *Se Venezia muore*, Torino: Giulio Einaudi editore, 2014.
- Sanja STANIĆ – Josip PANDŽIĆ, Prostor u djelu Michela Foucaulta, *Socijalna ekologija*, 21, Zagreb, 2012, 225-245.
- Andelina SVIRČIĆ GOTOVAC – Jelena ZLATAR, *Akteri društvenih promjena u prostoru: transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012.
- Nikola ŠIMUNIĆ – Ivan BRLIĆ, Senjsko parobrodarstvo i socioekonomske prilike na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Geoadria*, 20, Zadar, 2014, 101-128.
- Maja ŠTAMBUK, *Lica nigdine: društveni i prostorni okvir razvitka hrvatskog sela*, Zagreb, 2014.
- Alfredo TOLON-BECERRA – Xavier LASTRA-BRAVO – Emilio GALDEANO-GOMEZ, Planning and neo-endogenous model for sustainable development in Spanish rural areas. *International Journal of Sustainable Society*, 2, 2010, 156-176.
- Aleksandar TOSKIĆ – Dražen NJEGAČ, Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croatia's Urban System and Regional Development, *Hrvatski geografski glasnik*, 65, Zagreb, 2003, 7-24.
- Ivo TURK, Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva Podvelebitskog primorja (1971. – 2001.), *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo*, Zbornik radova, Hrvatsko geografsko društvo, Split – Zadar – Zagreb, 2006, 499-515.
- Alica WETHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.
- Alica WETHEIMER-BALETIĆ, Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 13, Zagreb, 2004, 631-651.
- Dražen ŽIVIĆ – Nenad POKOS – Ivo TURK, Basic Demographic Processes in Croatia, *Hrvatski geografski glasnik*, 67, 2005, 27-44.
- Dražen ŽIVIĆ – Ivo TURK – Nenad POKOS, *Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991. – 2011.)*, Mostariensia, 18, Mostar, 2014, 231-251.
- Josip ŽUPANOV, *Od komunističkog pakla do divljeg komunizma*, Zagreb, 2002.

SOCIO-DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF PODGORJE: FROM A SPATIAL-REGIONAL ENVIRONMENT TO A "CLUSTER OF EXPERIENCES"

Summary

The paper is formed like an analysis of a case based on the analysis of secondary literature and quality insights. In the paper are affirmed the theoretical concepts of the social production of the area, the region as a model of research for the defining of the developmental goal and the concept of a cluster. The discussion consists of three parts: an overview of the relevant literature, an analysis of the existing socio-economic picture of Podgorje, and a developmental scenario of the Podgorje area in the framework of a cluster of experiences. In the first part of the paper the existing literature relevant to the understanding of the social perception of the area in the world and in Croatia is analysed. There then follows a socio-demographic analysis of the Podgorje micro-region which includes a diachronic overview of the Podgorje developmental picture, and an analysis of the socio-demographic dynamic in the area of Podgorje. In the final part of the paper a developmental scenario of Podgorje is formulated. With the systematic analysis of the developmental dynamic in Podgorje, a perspective is defined which transvalues the area of Podgorje from a "regional" environment into a cluster of vital significance for the further development first of all of Podgorje and then Lika-Senj, Primorje-Gorski Kotar and Zadar counties.

Keywords: cluster, local community, Podgorje, development, region